

Göktürk Yazısını Öğrenme Kılavuzu

Yavuz TANYERİ | 2009

Yüce TÜRK Budunu'na armağandır...

www.bilgicik.com

ÖN SÖZ

Değerli Türkçe sevdalıları,

Bu kılavuz, Türkçenin ilk yazılı belgelerinde kullanılan Orhun (Göktürk) yazısını, Türkiye TÜRKlerine basit düzeyde öğretebilmek amacıyla hazırlanmıştır. Kılavuzdan yararlanarak, Göktürkler dönemi ve Göktürkçe hakkında genel anlamda bilgi edinebilir; Göktürk alfabesindeki harflerin yazım ve kullanım özelliklerini kavrayarak Göktürk yazısını öğrenebilirsiniz.

Bir yazı sistemini derinlemesine öğretmek için bu kılavuz yetersiz kalacaktır. Çünkü burada Göktürk yazısı, oldukça basit düzeyde anlatılmaktadır. Bu kılavuz yardımıyla Göktürkçe üzerinde yapacağınız çalışmalar sonucunda, Türk ulusuna ait tek milli alfabe olan Göktürk alfabesini ve yazısını Orhun Yazıtları'nı taşlar üzerinden okuyabilecek düzeyde öğrenebilir; Göktürk harfli yazıtlar hakkında genel bilgi sahibi olabilir ve bugün kullandığımız Türkiye Türkçesini Orhun yazısına uyarlayabilirsiniz.

Bu kılavuz hakkındaki görüşlerinizi ve varsa yanlışlarımızı e-posta yoluyla bize bildirirseniz, çalışmamızın iyileştirilmesinde bize katkı sağlamış olursunuz. Kutlu dileğimiz, Türk gençlerinin Türk dilinin köklerine kadar uzanabilmesi ve oradan alacağı ışık ile bilinçlenmesidir.

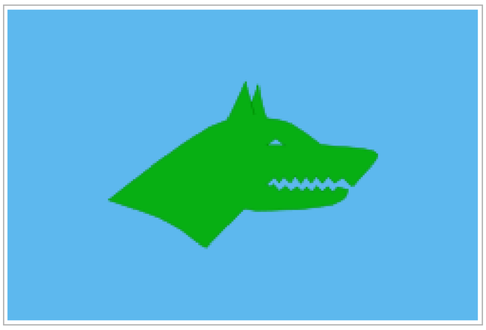
Kılavuzun hazırlanmasında beni yönlendiren ve eksiklerini gidermemde sonsuz desteğini esirgemeyerek bu çalışmanın ortaya çıkmasında en az benim kadar emeği bulunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ercan ALKAYA'ya teşekkür ederim.

Bu çalışma, acunun dört yanına dağılmış yüce TÜRK budununa armağandır.

Kutluğ bolsun!

Yavuz TANYERİ

Göktürk Tarihi Hakkında

Göktürkler, 500'lü yıllarda **Avarlar**'a bağlı olarak yaşayan ve bir kısmı Aşina önderliğinde Altaylar'ın güneyine göç eden birkaç Türk topluluğunun birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu bilgi hem Çin kaynakları hem de Bozkurt Efsanesi gibi sözlü Türk kaynaklarınca desteklenmektedir.

Bumın, 534 yılında başlarında bulunduğu Türk topluluğunu genişletip güçlendirmek için Tabgaç devletiyle ilişki kurmuş ve 542 yılında Çin'e sefer düzenlemiştir. Bu sırada Bumın, Juan Juanlar olarak bilinen Avarlarlar'a karşı ayaklanan Tölisler'in isyanını bastırarak 50.000 kişiyi kendine bağlamıştır. Avar hükümdarı ile Bumın arasında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle, Göktürkler 552 yılında Avarlar'a karşı bağımsızlıklarını ilan etmişler ve bir bahar baskını ile Juan Juanlar'ı ortadan kaldırmışlardır.

Bumın, Ötüken'de Göktürkler'in kağanı olduğunu duyurmuş; fakat aynı yıl vefat etmiştir. Bumın Kağan'dan sonra devletin doğusunu Bumın'ın oğlu **Mukan**; batısını ise kardeşi **İstemi** yönetmeye başlamıştır. Bu dönemde Göktürk devletinin en parlak devirleri yaşanmıştır. İstemi Yabgu önce Sasaniler'le, daha sonra da Bizans ile ittifak kurmak istemiştir. 572 yılında Mukan Kağan; 576 yılında ise İstemi Yabgu vefat etmiştir.

Mukan Kağan'dan sonra Doğu Göktürk Kağanlığı'nın başına Tapar Kağan; İstemi Yabgu'dan sonra Batı Göktürk Kağanlığı'nın başına ise İstemi'nin oğlu Tardu geçmiştir. Doğu Göktürkleri Çinlilerle mücadele etmiş, bir süre onları vergiye bağlamışlardır. Fakat 630 yılında türlü Çin entrikaları yüzünden onlara yenilmiş ve **Çin egemenliğinde** yaşamaya başlamıştır. Batı Göktürkleri de Çin, Bizans ve Sassaniler'le mücadele etmiş ve 659 yılında Çin egemenliğine girmiştir.

Çin egemenliğine önce giren Doğu Göktürk Kağanlığı'na bağlı Türkler, Çin tutsaklığında yaşamaya dayanamamışlardır. 639 yılında **Kürşad** adlı bir Türk kahramanı, yetiştirdiği 40 çeriyle birlikte Çin Sarayı'nı basmış ve yüzlerce Çinliyi öldürmüştür. Çin prensini yakalamaya çok yakınken, dışarıdan gelen Çin birliklerine daha fazla dayanamayıp sarayın ahırından aldıkları atlarla Vey Irmağı'na doğru kaçmaya çalışan Türk yiğitleri, çevrede devriye Çin birliklerini geçemeyerek uçmağa varmışlardır. Bu ihtilal hareketi, başarıya ulaşmadan sonuçlanmış; fakat Çin'de yaşayan binlerce tutsak TÜRK'ün yüreğine **bağımsızlık ülküsünü** salmaya yetmiştir.

682 yılında **Kutluğ Kağan** önderliğinde **Ötüken**'e gelen ve burada yeniden il kurmaya çalışan Göktürkler'den bir topluluk, zaman içinde güçlenmiş ve bağımsızlığını ilan etmiştir. İl'i derleyip topladığı için Kutluğ Kağan, **İlteriş** adını almıştır. İlteriş'in kağanlık döneminin sonlarına doğru, Çin'deki Batı Göktürkleri de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. İlteriş Kağan'dan sonra İkinci Göktürk Devleti'nin başına geçen **Kapgan Kağan**, Çin İmparatoriçesi'ne şart koşarak Çin'deki Türklerin iadesini sağlamış, Batı ve Doğu Kök Türklerini birleştirmiş; Uygur, Kırgız, Çik, Basmıl, Karluk gibi birçok Türk boyunu da kağanlığa bağlayarak "**Türk birliğini**" kurmuş; dört bir yana sayısız seferler düzenleyip ordular göndererek başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüştür.

Kapgan Kağan'dan sonra yaşanan kısa bir geçiş döneminden sonra; **Bilge Kağan** ve **Kül Tigin**'in devleti birlikte yönettikleri, **716 - 734** yıllarını kapsayan parlak bir dönem başlamıştır. **Bilge Tonyukuk**'un vezir olduğu bu dönemde, Çin üzerinde mutlak egemenlik sağlanmış ve Çin'deki bütün Türkler getirilerek Türk birliği sağlamlaştırılmıştır. **Orhun Yazıtları**, İkinci Göktürk Devleti'nin bu döneminde dikilmiştir ve yazılı metinlerden takip edebildiğimiz Türk tarihinin ilk sayfaları, bu kutlu belgelerle günümüze kadar ulaşmıştır.

Göktürk Harfli Yazıtlar

Göktürk harfli yazıtlar içinde en çok bilinen ve üzerinde en çok araştırma yapılanlar Köktürk bengü taşlarıdır. Köktürk bengü taşlarının büyük çoğunluğu Orhun Irmağı çevresinde bulunmaktadır. Bunun için bu yazıtlara, Orhun Yazıtları da denilmektedir. Orhun Yazıtları denildiğinde akla genellikle Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları gelmektedir. Çünkü bu üç yazıt, geniş içeriğe sahiptir ve önemli bilgiler vermektedir. Aşağıda Göktürk harfli bütün yazıtlar listelenmiştir.

Köktürk Yazılı Metinleri	Köktürk Bengü Taşları
1- Köktürk Bengü Taşları **2-** Uygur Bitigleri **3-** Yenisey Yazıtları **4-** Diğer Yazıtlar - Moğolistan'daki Diğer Yazıtlar - Dağlık Altay Cumhuriyeti'ndeki Yazıtlar - Kırgızistan'daki Yazıtlar - Türkistan'daki Yazıtlar - Kuzey Kafkasya Yazıtları - Kırım, Balkanlar ve Macaristan'da Bulunan Yazıtlar - Sekel Yazıtı	**1-** Çoyren (Çoyr) / (687 - 692) **2-** Hoytu Tamir / (717 - 720) **3-** Öngin (İşbara Tamgan Tarkan) (719 - 720) **4-** İhe Huşuto (Köl İç Çor) / (723 - 725) **5-** İhe Aşete (Altun Tamgan Tarkan) / (724) **6-** Bayın Çokto (Tonyukuk) / (716 - 734) **7-** Birinci Orhun (Kül Tigin) / (732) **8-** İkinci Orhun (Bilge Kağan) / (735) **9-** İhe Nur / (730) **10-** Hangiday

Köktürk yazılı metinleri içinde tarihi bilinen ve bugüne ulaşan en eski Türk yazıtı "**Çoyr**" yazıtıdır. Bir Köktürk erinin İlteriş'e katıldığını anlatan bu yazıt, 687 - 692 yılları arasında dikilmiştir ve 6 satırdan oluşmaktadır. Son yıllarda Moğolistan'da Birinci Göktürk Kağanlığı dönemine ait 581 yılında yazılmış "**Bugut**" Yazıtı bulunmuştur. Bu yazıt Çoyr yazıtından daha eski tarihte yazılmış olmasına rağmen Türkçe değil, Soğdcadır.

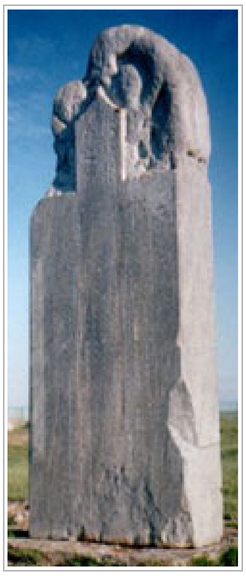
Orhun Yazıtları içinde daha fazla önem taşıyan üç büyük yazıt hakkında kısa bilgiler:

1. Kül Tigin Yazıtı: Kağan olmasında ve devletin kuvvetlenmesinde birinci derecede rol oynamış bulunan kahraman kardeşine karşı Bilge Kağan'ın duyduğu minnet duygularının ifadesi olan bu yazıt, 732 yılında Bilge Kağan tarafından kardeşi adına diktirilmiştir. Köktürklerin birinci dönemdeki şevket devrini, daha sonra nasıl zayıflayıp Çin'e tutsak olduklarını, Çin esaretinden kurtuluşlarını ve nihayet Köl Tigin'in kahramanlıklarla dolu hayatını anlatır.

Kül Tigin, İlteriş Kağan'ın oğlu ve Bilge Kağan'ın kardeşidir. Amcası Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra tahta ağabeyini oturtmak için Kapgan Kağan'ın oğullarıyla mücadele eden Kül Tigin, ağabeyiyle birlikte Büyük Okyanus'tan Afganistan'daki Demir Kapı'ya; Tibet'ten Sibirya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada birçok kavim üzerine 20'den fazla akın düzenlemiş, Türk tarihinin en büyük kahramanlarından biridir.

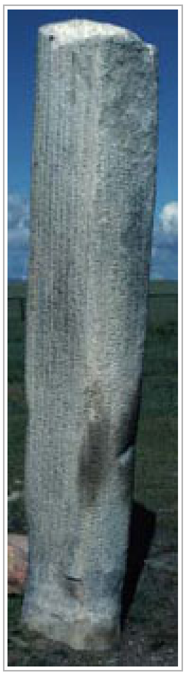
Bilge Kağan, 71 satırdan oluşan Kül Tigin Yazıtı'nı yeğeni Yollug Tigin'e yazdırmıştır. Olaylar Bilge Kağan tarafından anlatılmıştır. Kül Tigin âbidesi, kaplumbağa şeklindeki oyuk bir kaide taşına oturtulmuştur ve yazıt bu kaidenin yanına devrilmiş bir şekilde bulunmuştur. Özellikle devrik vaziyette rüzgâra maruz kalan kısımlarında tahribat ve silintiler olmuştur. Yüksekliği 3,75 metredir. İtina ile yontulmuş, bir çeşit kireç taşı veya saf olmayan mermerdendir. Yukarıya doğru biraz daralmaktadır. Dört cephelidir. Âbidenin üstü kemer şeklinde bitmektedir ve yukarı kısımda beş kenarlı olmaktadır. Doğu cephesinin üstünde kağanın işareti vardır. Batı cephesi büyük bir Çince kitabe ile kaplıdır. Diğer üç cephesi Türkçe kitabelerle doludur.

2. Bilge Kağan Yazıtı: Bilge Kağan'ın ölümünden bir yıl sonra (735) oğlu tarafından Kül Tigin Yazıtı'nın bir kilometre uzağına diktirilmiştir. Bu yazıt devrilmiş ve parçalanmıştır. Bunun için diğer yazıtlara göre daha fazla tahribata uğramıştır. Bu yazıtta da yine Bilge Kağan konuşmaktadır. Bu yazıtın büyük çoğunluğu, Kül Tigin Yazıtı'yla aynıdır. Yalnızca Kül Tigin'in olmadığı zamanlarda geçen olaylar farklıdır.

İlteriş Kağan'ın oğlu, Kapgan Kağan'ın yeğeni, Tonyukuk'un damadı ve Köl Tigin'in ağabeyi olan Bilge Kağan; 19 yıl şadlık, 19 yıl da kağanlık yapmış olan büyük bir devlet adamıdır. Türk tarihinin en büyük hükümdarlarından biri ve Türk hitabet sanatının ilk büyük ismidir. Türk edebiyatının ilk isimleri olan Tonyukuk hatıra türünün, Bilge Kağan ise hitabet türünün ilk örneklerini vermiştir.

Yazıtın geniş olan doğu yüzünde 41 satırlık; daha dar olan kuzey ve güney yüzlerinde ise 15'er satırlık Türkçe metin bulunmaktadır. Bu abidenin de batı yüzünde küçük bir Çince metin varsa da, bu bölüm büyük ölçüde tahribata uğradığından metnin pek azı okunabilmiştir.

3. Tonyukuk Yazıtı: Bu yazıt, İlteriş Kağan'ın isyanına iştirak eden ve o günden Bilge Kağan devrine kadar devlet idaresinin baş yardımcısı olarak kalan büyük Türk devlet adamı ve başkumandanı Tonyukuk'un ihtiyarlık döneminde, bizzat kendisi tarafından diktirilmiştir. Abidede konuşan kişi Tonyukuk'tur.

Tonyukuk Yazıtı, devrilmemiş dikili ve dört cepheli iki ayrı taştan oluşmaktadır. Birinci ve daha büyük olan taşta 35, ikinci taşta ise 27 satır bulunmaktadır. Bu abidenin yazıları, Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındakinden daha özensiz ve okunaksızdır. İkinci taş, birinciye göre daha çok yıpranmıştır.

Bu yazıtın ne zaman dikildiği kesin olarak belli olmamakla birlikte, Bilge Kağan'In hükümdarlık yaptığı 716 - 734 yılları arasında dikildiği düşünülmektedir. Yazıtta Tonyukuk, Türk edebiyatında hatıra türünün ilk büyük eserini ortaya koymuştur.

Göktürk yazılı metinler içinden, Orhun Yazıtları denildiğinde akla ilk gelen üç büyük bengü taş hakkında bilgiler verdikten sonra, diğer Köktürk bengü taşları hakkında kısaca bilgi verebiliriz:

- **Çoyren (Çoyr) / (687 – 692):** Tarihi bilinen ve bugüne kadar ulaşan en eski Türk yazıtıdır. Bir Köktürk erinin İlteriş'e katıldığını anlatan 6 satırlık bir yazıttır. Konu açısından oldukça basittir; fakat ilk yazıt olması bakımından çok önemlidir.

- **Hoytu Tamir / (717 – 720):** Hoytu Tamir bölgesinde bulunduğu için kendi bölgesinin adını almıştır. Diğer yazıtlardan farkı; taş üzerine kazınarak değil, kayalar üzerine boyanarak oluşturulmasıdır. 34 parçadan oluşur. Metinlerde, Köl İç Çor'un Türgişler'le savaşması anlatılır.

- **Öngin / (719 - 720):** 19 satırdan oluşur. Bilge Işbara Tamgan Tarkan adlı bir beyin Türk Ulusu için nasıl çalıştıkları anlatılır. Yazıtta, "*kağana bağlılık*" fikri işlenmiştir.

- **İhe Huşotu (Köl İç Çor) / (723 - 725):** 29 satırdan oluşmaktadır. Köl İç Çor'un savaşlardaki yiğitliklerini anlatmaktadır.

- **İhe Aşete (Altun Tamgan Tarkan) / (724)**; **İhe Nûr / (730)** ve **Hangiday** adlı birkaç satırlık metinden oluşan üç küçük yazıt da, Köktürk Bengü Taşları arasında bulunmaktadır.

Orhun Yazıtları'nın Bulunuşu ve Yapılan Çalışmalar

13. yy'da Tarih-i Cihangüşa'yı yazan İlhanlı tarihçisi Alaeddin Ata Melik Cüveyni Köktürk yazılı metinlerini görmüştür. Cüveyni'nin gördüğü yazılı kayalar, Uygur bitiglerinden "**Karabalsagun**" yazıtlarıdır. Ünlü tarihçi İbni Arabşah da Köktürk harflerinden bahseder ve "*Ben gördüm, 41 harf var.*" der.

Batı'da Yenisey Yazıtları'ndan ilk bahseden Romen Seyyah Nicolaie Gavriloyiç Milescu'dur. 1721'in sonlarında Güney Sibirya'da, Yenisey Irmağı'nın ve kollarının suladığı Abakan bölgesinde genç bir doktor (Almanyalı bilgin D. G. Messerchimidt) ve genç bir subay (İsveçli J. P. Tabbert) bahsettiği taşları görmüşler ve Yenisey Yazıtları'ndan üçüncü Uybat ve Yenisey - Tes Yazıtı'nı keşfetmişlerdir.

Bu bilgilerin neşredilmesi Batı bilim dünyasının dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine araştırmalar başlamış ve Avrupalı bilginler bu yazıların kimlere ait olduğu konusunda tahminler yapmaya başlamışlardır. Kimi bu yazıların Prusyalılara, kimi İskitlere, kimi Yunan ve Romanlılara ait olduğunu savunmuştur. Bu arada ilmi seferler düzenlenmiş, yeni taşlar keşfedilmiştir.

1889 yılında Nikolay M. Yadrintsev, Moğolistan'da araştırmalar yaparken daha sonradan Kül Tigin'e ait olduğu anlaşılan bengü taşı bulmuştur. Yadrintsev Bilge Kağan'a ait abide ile Ongin Bengü Taşını da keşfetmiştir. Bu sırada başka bir araştırmacı 1893'te Hoytu Tamir yazıtlarını bulmuştur. Tonyukuk bengü taşı ise, 1897'de botanikçi Yelizaveta Klements tarafından keşfedilmiştir.

Köl Tigin ve Bilge Kağan Bengü Taşları'nın bulunuşu, yazıyı çözmeye çalışan bilginlere yeni ufuklar açmıştır. Çünkü bu taşlar hacimlilerdi ve batı cephelerinde Çince metin bulunuyordu. Çince metinler okununca abidelerin Köktürkler'e ait olduğu anlaşılmıştır. Sonraki süreçte Wilhelm Radloff ve Danimarkalı dil bilimci Wilhelm Thomsen arasında bu esrarlı yazıların keşfi konusunda yarış başlamıştır.

Wilhelm Thomsen uzun araştırma ve incelemeler yaptıktan sonra yazıtlardaki satırların sağdan sola sıralandığını çözmüş; ünlü seslerle diğer bazı harfleri keşfetmiş ve arkası çorap söküğü gibi gelmiştir. Esrarlı harflerin sırrını çözen Danimarkalı dil bilimci W. Thomsen, 25 Kasım 1893'te, bu taştan abidelerin Türkler'e ait olduğunu tüm dünyaya duyurmuştur.

Wilhelm Radloff 40 Yenisey, 10 Hoytu Tamir ve 6 Moğolistan olmak üzere, toplam 56 yazıtı ilk okuyan, ilk tercüme eden, sözlüklerini ve gramerini yapan bir öncüdür. Fakat Radloff hazırladığı ilk çalışmayı yayımlamakta acele ettiği için, bu çalışması okuma yanlışlarıyla doludur. Thomsen'in Radloff'tan iki yıl sonra yayımladığı çalışma çok daha başarılı olduğundan, bu eser Türklük bilimi alanında daha yaygın kullanılan bir kaynak olmuştur.

Türkiye'de Köktürk Yazıtları'nı ilk tanıtan bilim adamı **Necip Asım** olduğu gibi, Orhun Abideleri'ni ilk defa neşretme şerefi de ona aittir. Müsteşrikler Kongresinde Ahmet Mithat Efendi, Thomsen'i tanımıştır. Ahmet Mithat, Thomsen'den aldığı meşhur kitabın nüshasını Necip Asım'a vermiştir. Necip Asım da 1897'de "*Pek Eski Türk Yazısı*" adıyla ülkemizde Köktürk harfleri ve abideleri hakkında ilk kitabı yayımlamıştır.

Şemseddin Sami, Orhun Abideleri'ni bizde neşretmeye teşebbüs eden ilk kişidir. Köktürk Bengü Taşlarının kısmen de olsa ilk tercümesi **Ahmet Hikmet Müftüoğlu**'na aittir ve "**Gönül Hanım**" adlı bir roman içerisinde yer alır. **M. Fuat Köprülü** "*Türk Edebiyatı Tarihi*" adlı eserinde anıtlardan bahsedip, değerlendirmeler yapmıştır. Türkiye'de bengü taşları konusunu "*Eski Türk Yazıtları*" adlı eserinde en geniş ölçüde işleyen büyük tarihçi **Hüseyin Namık Orkun**'dur.

1943'te **Nihal ATSIZ**, "*Türk Edebiyatı Tarihi*" adlı eserinde Tonyukuk ve Kül Tigin bengü taşlarının bugünkü Türkçeye çevrilmiş şekillerini vermiştir. İlk baskısı 1970'te neşredilen **Muharrem Ergin**'in "*Orhun Abideleri*" adlı eseri üç büyük bengü taşın yeni okunuş ve tercümelerini içermektedir. Şimdi Muharrem Ergin'in talebelerinden **Osman Fikri Sertkaya** bir kuyumcu titizliği ile abideler üzerinde çalışmaktadır.

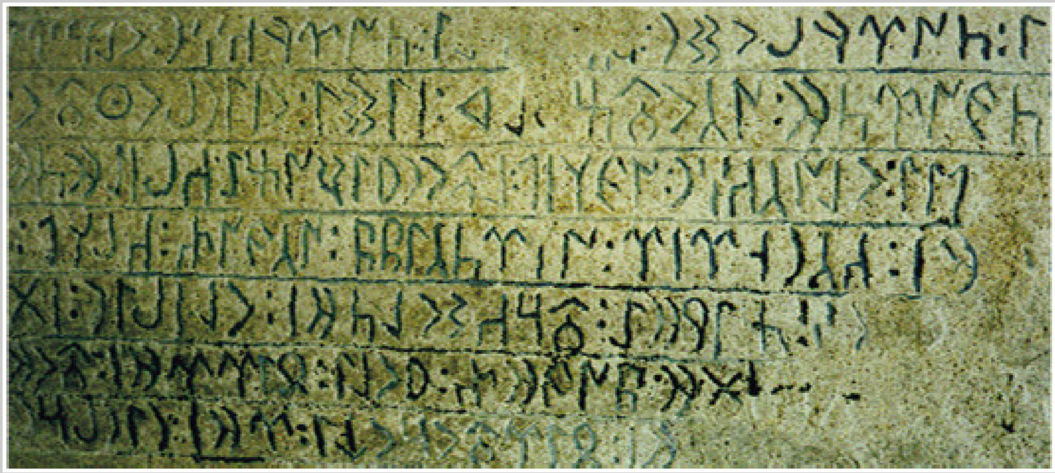
"*Orhun Yazıtları*" ve "*Orhun Türkçesi Grameri*" gibi eserlerle yazıtlar hakkında çok kapsamlı çalışmalar yapan önemli isim **Talat Tekin**'dir. 1985 yılında Büyük Türk Klasikleri dizisinin 1. cildinde "*Bengütaş Edebiyatı*" başlığıyla **Ahmet Bican Ercilasun da,** Tonyukuk ve Köl Tigin anıtlarının yeni bir aktarımını vermiş, anıtları özellikle edebi yönden değerlendirmiştir.

1990 yılından itibaren Köktürk Anıtları üzerindeki çalışmalar, Türkiye'de büyük bir ivme kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Köktürk Anıtları konusuna büyük önem vermiştir. Türk Dil Kurumu'nca başlatılan projelerle de Köktürk Anıtları konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Tonyukuk Külliyesi ile Bilge Kağan - Kül Tigin Külliyelerinde, 1988'de inşasına başlanan koruma ve müze binaları 1990'da TİKA tarafından teslim alınmıştır.

Bugün Amerika'dan Japonya'ya kadar bütün dünya Türkologları, hemen hemen her dilde heyecanla bengü taşları araştırmaktadır. Âbideler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, 6 tanesi büyük olan Orhun harfli yeni kitâbeler ve metinler bulunmuş, neşirler birbirini kovalamıştır. Son zamanlarda Orhun Irmağı vadisinde yapılan arkeolojik araştırmalar da hız kazanmış ve burada yüzlerce heykel, balbal, çeşitli eserler ve şehir harabeleri bulunmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların adları bile, bir kitap teşkil edecek kadar geniştir.

Gerçekten de Orhun Âbidelerini, bugün Türkiye'den binlerce kilometre uzakta eski Türk yurdunda, bugünkü Moğolistan'da Türklüğün şehadet parmakları olarak yükselen bu mübarek taşları kana kana okumak, her kelimesi üzerinde derin derin düşünmek, resimlerini huşû içinde seyrederek ruhu yıkamak, her Türk için millî ibadettir.

Göktürk (Orhun) Yazısı Hakkında

Türklerin bilinen ilk yazılı kaynakları olan Orhun Yazıtları'nda kullanılan Göktürk Yazısı, 7. yüzyıla kadar işlenerek temellendirilmiş ve bu dönemden sonra yazılı kaynaklarda kullanılır olmuştur. Orhun yazısının Göktürkler döneminde oluştuğu söylense de, Göktürk Yazıtları'nda kullanılan yazı dili üzerinde yapılan dil bilimsel araştırmalar, Türk yazı dilinin Göktürklerden çok daha önceye kadar uzandığını göstermektedir. Bir yazı dilinin, Orhun Abideleri'ndeki olgunluğa ulaşabilmesi için, uzun yıllar boyunca işlenmesi gerekmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, Orhun yazı dilinin en eski dönemlerinin milattan önceye kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Türk yazı dilini belgelerle takip edebildiğimiz 7. yüzyıldan sonraki dönemde, Orhun yazısı 5-6 yüzyıl boyunca Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada kullanılmıştır. Karahanlılar döneminde Uygurların oluşturduğu yeni alfabenin yaygınlaşmaya başlamasıyla, Göktürk yazısı bırakılmıştır. Bu yazının en güzel örneklerini bulduğumuz Orhun Yazıtları, bin yıldan fazla süre boyunca kendini koruyarak bugünlere ulaşmış olsa da, ancak 19. yüzyılın ortalarında keşfedilmiştir.

Göktürk alfabesindeki harfler, doğadaki nesnelerden hareketle oluşturulmuştur. Bu özelliğiyle Orhun alfabesinin, Göktürklerden binlerce yıl önce yaşayan TÜRKlerin oluşturdukları bir "**resim yazısının**" devamı olduğu söylenebilir. Çünkü harflerin çoğu, doğadaki veya insan tasavvurundaki nesnelere benzemektedir. Söz gelimi, "↓" harfi, aşağı doğru bakan bir oku göstermektedir. Bu harfin alfabedeki karşılığı da, "**ok - uk**" biçimindedir. Bu konu ilerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak işlenecektir.

Göktürk yazısındaki harfler, genellikle dikey ve yatay çizgilerden oluşmaktadır. Çünkü Göktürkler, genellikle harfleri sert yüzeylere kazıyarak yazıyı oluşturuyorlardı. Bir bakıma "**çivi yazısı**" özelliği gösteren Orhun yazısı, ilkel yöntemlerle taşlara kazındığı hâlde oldukça estetik bir görünüme sahiptir. Göktürk yazısı, genellikle keskin çizgilere sahip olmakla birlikte, kağıt üzerine aktarılınca (Irk Bitig gibi) tarihi süreç içerisinde daha yumuşak çizgilerden oluşmaya başlamıştır.

Göktürk yazısı, bugünkü Türk yazısına tam ters biçimde sağdan sola doğru yazılmaktadır. Alfabede toplam 38 harf bulunmaktadır. Bu harflerin 30 tanesi sessiz, 4 tanesi sesli, 4 tanesi de çift seslidir. Şimdi Orhun Türkçesinin gramerini ve sözcük bilgisini bir yana bırakarak, Göktürk yazısını öğrenmeye harfleri tanımayla başlayabiliriz.

Göktürk alfabesindeki 38 harf, aşağıdaki tabloda toplu hâlde gösterilmiştir. Bu tablo, Orhun yazısını öğrenirken, özellikle ünsüzlerin kalınlık - incelik durumlarını anımsamak amacıyla sıkça kullanılacaktır.

ÜNSÜZLER

Orkun – Kalın	Orkun – İnce	Latin
𐰉	𐰋	B
𐰑	𐰓	D
𐰍	𐰏	G
𐰴	𐰚	K
𐰞	𐰠	L
𐰣	𐰤	N
𐰺	𐰼	R
𐰽	𐰾	S
𐱃	𐱅	T
𐰖	𐰘	Y

BÜTÜN ÜNLÜLERLE KULLANILANLAR

Orkun	Latin
𐰲	Ç
𐰢	M
𐰯	P
𐱁	Ş
𐰔	Z

ÜNLÜLER

Orkun	Latin
𐰀	A - E
𐰃	I - İ
𐰆	O - U
𐰇	Ö - Ü
𐰅	Ė

ÇİFT SESLİLER

Orkun	Latin
𐰶	IK - K - KI
𐰱	İÇ - Çİ
𐰸	OK - UK
𐰜	ÖK - ÜK
𐰡	LD - LT
𐰨	NÇ
𐰦	ND - NT
𐰭	NG
𐰪	NY

SÖZCÜK AYIRMA TAMGASI

:

ÜNSÜZLER		
Orkun		**Latin**
Kalın	İnce	
𐰉	𐰋	B
𐰑	𐰓	D
𐰍	𐰏	G
𐰴	𐰚	K
𐰞	𐰠	L
𐰣	𐰤	N
𐰺	𐰼	R
𐰽	𐰾	S
𐱃	𐱅	T
𐰖	𐰘	Y

BÜTÜN ÜNLÜLERLE KULLANILANLAR	
Orkun	**Latin**
𐰲	Ç
𐰢	M
𐰯	P
𐱁	Ş
𐰔	Z

Göktürk alfabesinde 30 tane ünsüz harf bulunmaktadır. Bu harflerin 20 tanesi "**kalınlık - incelik**" durumuna göre değişmektedir. Geriye kalan 10 harfin de, 5 tanesi bütün ünlülerle kullanılan harflerden; 5 tanesi ise çift ünsüzü karşılayan harflerden oluşmaktadır.

Kalınlık - incelik uyumuna göre değişen ünsüzlerin kullanımı, şu şekildedir: Göktürk alfabesinde ünsüzlerin kalınlık - incelik uyumu, günümüzdeki büyük ünlü uyumu ile bağlantılıdır. Eğer bir sözcüğün ilk hecesinde "**kalın**" bir ünlü var ise, yazıda o hecedeki ünsüzün "**kalın**" biçimi kullanılır. Eğer ilk hecedeki ünlü "**ince**" ise, o hecede kullanılan ünsüzün de "**ince**" biçimi kullanılır. Örneğin "**budun**" sözcüğü Göktürk yazısı ile "𐰉𐰆𐰑𐰣" biçiminde yazılmaktadır. Dikkat edilirse "**budun**" sözcüğünün ilk hecesinde "**u**" ünlüsü bulunmaktadır. "**U**" sesi kalın bir ünlü olduğu için, onunla aynı hecede bulunan "**b**" sesinin de "**kalın**" biçiminin (𐰉) kullanılması gerekmektedir.

Uyumu başka bir örnek ile açıklayalım: "**Tigin**" sözcüğü Eski Türkçede "𐱅𐰃𐰏𐰤" biçiminde yazılmaktadır. Bu sözcüğün ilk hecesinde bir ince ünlü olan "**i**" ünlüsü bulunmaktadır. Bunun için o hecedeki "**t**" ünsüzünün de "**ince**" biçimi olan "𐱅" harfi kullanılmalıdır.

Şimdi Eski Türkçedeki ünsüzlerde görülen kalınlık - incelik uyumunu bir genelleme yaparak tanımlayalım: Eğer bir sözcüğün ilk hecesinde "**kalın**" ünlü (a, ı, o, u) varsa, o hecedeki ünsüz de "**kalın**"; eğer ilk hecede "**ince**" ünlü (e, i, ö, ü) varsa o hecedeki ünsüz de "**ince**" biçimiyle kullanılmalıdır. Elbette bu kural, yalnızca kalınlık - incelik uyumuna dahil olan 20 ünsüz için geçerlidir. Zira "**m**" sesini karşılayan "𐰢" harfinin kalın veya ince biçimi yoktur.

Bütün ünlülerle kullanılan ünsüzler, içinde "**ç, m, p, ş, z**" seslerinin bulunduğu herhangi bir sözcüğün içinde kullanılabilirler. Örneğin "**ressam**" anlamına gelen "**bedizçi**" sözcüğündeki "**ç**" sesini karşılayan "𐰲" harfi ve "**z**" sesini karşılayan "𐰔" harfi, kendisinden sonraki ve önceki ünlünün kalın veya ince oluşundan bağımsız olarak "𐰋𐰓𐰔𐰲𐰃" biçiminde kullanılmaktadır. Aynı şekilde bugün "**gümüş**" biçiminde kullanılan "**kümüş**" sözcüğünün "𐰚𐰇𐰢𐱁" biçimindeki yazımında "**m**" sesini karşılayan "𐰢" harfi ile "**ş**" sesini karşılayan "𐱁" harfinin ünlülerin durumundan bağımsız olarak kullanıldıkları görülebilir.

Kalınlık - incelik uyumuna göre değişen ünsüzlerin ve bütün ünlülerle kullanılanların dışında, çift ünsüzden oluşan "𐰪" **[ny]**, "𐰡" **[ld - lt]**, "𐰨" **[nç]**, "𐰦" **[nt]** ve "𐰭" **[ng]** harfleri bulunmaktadır. Bu harfler, içinde bu çift ünsüzlerden bulunan sözcüklerde kullanılırlar. Örneğin "**erinç**" sözcüğünü, sondaki "**nç**" sesini, "𐰨" harfiyle karşılayarak "𐰼𐰨" biçiminde yazabiliriz. Bu sözcüğü "𐰼𐰤𐰲" biçiminde de yazmayı düşünebiliriz; fakat burada "**nç**" sesi için "𐰤" ve "𐰲" harflerini kullanmak yerine, tek "𐰨" harfini kullanmak daha mantıklı ve kurallı olacaktır.

ÜNLÜLER	
Orkun	**Latin**
𐰀	**A - E**
𐰃	**I - İ**
𐰆	**O - U**
𐰇	**Ö - Ü**
𐰅	**Ė**

Göktürk alfabesindeki ünsüz harfleri ve kullanımlarını gördükten sonra, ünlülerin nasıl kullanıldıklarına bakabiliriz. Göktürk alfabesinde toplam 4 tane ünlü vardır. Bugün Türkçede kullandığımız 8 ünlü, Göktürk alfabesinde 4 harf ile gösterilmektedir. "**A**" ve "**E**" ünlülerini "𐰀" harfi; "**I**" ve "**İ**" ünlülerini "𐰃" harfi; "**O**" ve "**U**" ünlülerini "𐰆" harfi; "**Ö**" ve "**Ü**" ünlülerini ise "𐰇" harfi göstermektedir. Yandaki tablonun en altında gördüğünüz sonuncu harf ise, "**kapalı e**" **(ė)** sesini belirtmek için kullanılan "𐰅" harfidir. Bu harf, Orhun Yazıtları'nda geçmemekle birlikte Yenisey Yazıtları'nda birkaç sözcükte kullanıldığı için, Göktürk yazısındaki ünlüler arasında sıralanmıştır.

Göktürk alfabesinde ünlülerin sayısı oldukça azdır; fakat bu ünsüzlerin çokluğuyla telafi edilmiştir ve bu durum yazıda genellikle soruna yol açmamaktadır. Tabloda görülen ilk iki ünlü harf olan "𐰀" [**a, e**] ve "𐰃" [**ı, i**], sözcükler içindeki ünsüzlerin kalınlık - incelik durumlarına göre rahatlıkla ayırt edilebilmektedir. Çünkü bu harflerin kullanıldığı sözcük, eğer kalın ünsüzlerle yazılmışsa, kalın olan ünlüyü; ince ünlülerle yazılmışsa, ince olan ünlüyü seçmemiz gerekmektedir. Örneğin: "**taşra**" sözcüğü "𐱃𐱁𐰺𐰀" biçiminde yazılmaktadır. Sözcüğün yazımına dikkat edilirse, başta "**kalın**" bir ünsüzün kullanıldığı görülecektir. Bu bize, kalın ünsüzden sonra gelecek ünlülerin de kalın biçiminin kullanılacağına işaret etmektedir. Sözcüğün sonundaki "𐰀" ünlüsü, "**a**" ve "**e**" seslerini karşılamaktadır. Bu durumda sözcük kalın ünsüzlerden oluştuğu için, sondaki ünlünün de "**a**" sesini karşıladığını anlayabiliriz.

Farklı bir örneğe bakacak olursak: "**bilig**" sözcüğünü, Orhun yazısıyla "𐰋𐰃𐰠𐰏" biçiminde yazarız. Sözcüğün sağ baştaki ilk harfine bakacak olursak, "**b**" harfinin "**ince**" biçiminin kullanıldığını görürüz. Bu bize, bu harften sonra gelecek ünlünün de "**ince**" olacağını düşündürmelidir. Sondaki harf, yine "**g**" harfinin "**ince**" biçimidir. Demek ki tezimiz doğru yürümekte ve bir sözcüğün ilk hecesinde hangi türden ünsüz varsa, sonra gelenler de o türden olmaktadır. O hâlde, iki ince ünsüzün arasında kalan ve "**I**" ile "**İ**" seslerini karşılayan "𐰃" ünlüsünün, "**ince**" biçimi olan "**i**" sesini seçmemiz gerekmektedir.

İlk iki sesli harfi, kalınlık - inceliğe göre okumak oldukça kolaydır. Fakat "𐰆" [**o, u**] ve "𐰇" [**ö, ü**] ünlülerini bu biçimde okumak olanaksızdır. Çünkü bu iki harfin karşıladığı iki ses de, kalın veya incedir. Şöyle ki: "𐰆" harfinin karşıladığı iki ünlü de "**kalın**"dır. Bu durumda ünsüzlerin durumlarına bakarak "𐰆" harfinin karşıladığı seslerden birini seçmemiz olanaksızdır. Örneğin: "**bung**" sözcüğü, "𐰉𐰆𐰭" biçiminde yazılmaktadır. Sözcüğün sağındaki ilk harften başlarsak, "**b**" harfinin "**kalın**" biçiminin kullanıldığını görürüz. Bu durumda ortadaki ünlü de "**kalın**" olmak zorundadır. Fakat "𐰆" harfinin karşıladığı "**o**" ve "**u**" ünlülerinin ikisi de "**kalın**" olduğu için, hangisini seçeceğimizi bilemeyiz. Bu durumda bu sözcüğü "**bong**" olarak da okuyabiliriz; "**bung**" olarak da... Böylesi sözcüklerin okunması, genellikle sorunlu olmuştur. Bazı Türklük bilimcilerin "**Kül-Tigin**" biçiminde okudukları adı, bazıları "**Köl-Tigin**"; bazılarının "**Tonyukuk**" diye okudukları adı, bazıları "**Tunyukuk**" diye okumuşlardır. Göktürkçedeki "**a**" ile "**e**" ünlülerini birbirinden ayıran düzenli yapının, "**u**" ile "**o**" veya "**ü**" ile "**ö**" ünlülerini birbirinden ayıramayışının nedeni, bu ünlülerin sesletimi (telaffuzu) arasındaki farkın hissedilmeyecek kadar az olmasıyla açıklanabilir. Bunun için böyle sözcükleri okurken, anlamlı olduğunu düşündüğünüz en doğru biçimiyle seslendirmemiz gerekmektedir.

Göktürk Yazısında Yazım (İmlâ)

Göktürk yazısı, oldukça düzenli ve gelişmiş bir yapıya sahiptir. Sözcüklerin oluşturulması, kullanılacak harflerin sıralanışını düzenleyen belli uyumlarla sistemli hâle getirilmiştir. Göktürk yazısına sistemli bir yapı kazandıran belli başlı yazım kuralları, aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır.

1. Sözcük sonundaki ünlüler, her durumda gösterilmek zorundadır. Örneğin "**bu kadar**" anlamındaki "**bunça**" sözcüğü, "𐰉𐰆𐰨𐰀" biçiminde yazılmaktadır. Sözcüğün son sesini karşılayan "𐰀" harfi, genellikle ilk hecelerde yazılmasa da son hecede kullanılmak zorundadır. Bu durum bütün ünlülerde geçerlidir. “𐰘𐰏𐰼𐰢𐰃“ (yigirmi), “𐰋𐰃𐰼𐰠𐰀“ (birle), “𐰓𐰏𐰇“ (edgü), “𐰉𐰆𐰦𐰀“ (bunta) ve “𐱅𐰭𐰼𐰃“ (Tengri) sözcüklerinde, son sesi karşılayan tüm harflerin kullanıldığı görülmektedir.

2. İlk ve orta hecede "𐰀" harfinin karşıladığı "**a - e**" ünlüsü genellikle kullanılmaz. Bunun nedeni, kullanılan ünsüz harflerin çoğunun zaten “**a**” veya “**e**” sesini içeriyor olmasıdır. Örneğin "**Tengri**" sözcüğü Eski Türkçede "𐱅𐰭𐰼𐰃" biçiminde yazılmaktadır. Bu sözcüğün ilk hecesinde bir ince ünlü olan "**e**" ünlüsü bulunduğu hâlde, bu ünlü yazıda gösterilmemektedir. Bu durum, "𐱅" ünlüsünün "**ince**" okutması nedeniyle karışıklığa neden olmamaktadır. “𐰞𐱃𐰆𐰣”(altun), “𐰆𐰢𐰖” (Umay), “𐰴𐰍𐰣” (kagan), “𐰢𐰤” (men)... gibi örneklerde de ilk veya orta hecede bulunan “**a - e**” ünlülerinin gösterilmediğini görebiliriz.

Bazı sözcüklerde ilk veya orta hecedeki “**a**” ünlüsünün gösterildiğini görebiliriz. Bu yazım, bu sözcüklerdeki “**a**” ünlüsünün uzun olduğunu gösterir. Örneğin; “**isim**” anlamına gelen “𐰀𐱃” (āt) sözcüğüyle “**duvar**” anlamına gelen “𐱃𐰀𐰢” (tām) sözcüklerinde “𐱃” harfinin “**at - ta**” sesini karşılamasına rağmen, uzun ünlüyü belirtmek için “𐰀” harfinin de kullanıldığı görülmektedir.

3. Bir sözcüğün art arda gelen iki hecesinde aynı ünlü varsa, bunların yalnızca bir tanesi (genellikle ilk hecedeki) gösterilir. Örneğin "**üçün**" sözcüğü "𐰇𐰲𐰤" biçiminde yazılmaktadır. Burada ilk hecedeki "**ü**" ünlüsünü karşılayan "𐰇" harfi, ikinci hecede de olmasına rağmen yazıda gösterilmemiştir. Aynı şekilde "**Tigin**" adının "𐱅𐰃𐰏𐰤" biçimindeki yazımında da hem ilk hecede hem de ikinci hecede "**i**" ünlüsü bulunmasına rağmen, "**i**" ünlüsünü karşılayan "𐰃" harfi yalnızca ilk hecede kullanılmıştır. Bu kuralın istisnaları bulunmakla birlikte, genel kullanım böyledir. “𐰶𐰃𐰞𐰦𐰢” (kılıntım) örneğinde de bu kullanım görülmektedir.

4. İçinde hem ünsüz hem de ünlü sesi barındıran çift sesli "𐰶", "𐰲", "𐰸" ve "𐰜" harfleri kullanıldığı zaman, yanlarındaki ünlüler yazılmaz. Eğer yazılmışsa, burada uzun ünlü olduğunu düşünmek gerekir. "**𐱅𐰇𐰼𐰜**" (Türük) sözcüğünde "𐰜" harfi "**ük**" sesini karşıladığı için, yeniden "𐰇" harfini kullanmaya gerek kalmamıştır. "𐰉𐰞𐰶" (balık) örneğinde de bu kullanımı görebiliriz.

5. İlk hecenin düz ünlüsünden sonra gelen yuvarlak ünlüler, genellikle gösterilir. "𐰞𐱃𐰆𐰣" (altun) ve "𐰚𐰠𐰇𐰼𐱅𐰢" (kelürtüm) sözcüklerinde "**a**" ve "**e**" düz ünlülerinden sonra gelen "**u**" ve "**ü**" yuvarlak ünlülerinin gösterildiğini görebiliriz.

6. İlk hecedeki yuvarlak ünlülerden sonra gelen düz ünlüler de genellikle gösterilir. "𐰆𐰍𐰞𐰃𐱃𐰃" (oglıtı) ve "𐰾𐰇𐰲𐰃𐰏" (süçig) sözcüklerinde, "**o**" ve "**ü**" yuvarlak ünlülerinden sonra gelen "**ı**" ve "**ü**" düz ünlülerinin yazıldığı görülmektedir.

7. İlk hecedeki yuvarlak ünlüden sonra gelen yuvarlak ünlüler, genellikle gösterilmez. "𐰉𐰆𐰑𐰣" (bodun) ve "𐰚𐰇𐰭𐰠" (köngül) sözcüklerinde, ilk hecedeki "**o**" ve "**ü**" yuvarlak ünlülerinden sonra gelen "**u**" ve "**ü**" yuvarlak ünlülerinin yazılmadığı görülmektedir.

8. İnce ünlülerle birlikte kullanılan "𐰾" **[s]** harfinin, bazen "𐱁" **[ş]** harfi yerine kullanıldığı görülmektedir. Bunun tam tersi olarak "𐱁" **[ş]** harfinin, "𐰾" **[s]** harfi yerine kullanıldığı da görülmektedir. "𐰃𐰠𐱅𐰼𐰾" (İlteriş), "𐰖𐱁𐰺" (yaşar) ve "𐰚𐰃𐰾𐰃" (kişi) sözcüklerinde "**ş**" sesinin "**s**" harfiyle karşılandığı görülmektedir.

9. Bir sözcükte "**ok, uk, ko, ku**" sesini karşılayan "𐰸" harfi ile "𐰆" **[o, u]** ünlüsü yanyana kullanılmışsa, bu kullanımın "**uzun ünlüyü**" gösterdiğini anlamak gerekir. "𐰸𐰆𐰦𐰸𐰑𐰀" (kōndukta), "𐰸𐰆𐰯" (kōp), "𐰸𐰆𐱃" (kūt) ve "𐰸𐰆𐱃𐰖" (kūtay) sözcüklerinde, ilk hecedeki ünlünün uzun olduğunu görebiliriz.

10. Bir sözcük içindeki ikiz veya benzer ünsüzler, tek harfle gösterilebilir. Örneğin "𐰉𐰞𐰶𐰀" (balıkka) ve "𐰖𐰆𐰞𐰍" (Yollug) sözcüklerinde ikiz ünsüzler, tek harfle gösterilmiştir.

11. Göktürk yazısında sözcükleri veya sözcük gruplarını ayırmak için, bugünkü yazıda kullandığımız biçimde "**boşluk**" bırakmak yerine, "**iki nokta**" **(:)** kullanılmıştır. Her sözcükten veya sözcük grubundan sonra iki nokta konularak, yazının okunması kolaylaştırılmak istenmiştir. Bugün için bu, oldukça zahmetli ve gereksiz bir çabadır. Fakat o dönemde, sert yüzeyler üzerine kazınan sözcükleri ayırmada, iki nokta kullanılması anlamlıdır. Ayrıca yazıtlarda kullanılan iki nokta (:) imi (tamgası), Göktürk yazısındaki tek noktalama işaretidir. Bu noktalama işaretinin örnek kullanımı şöyledir:

"𐰋𐰃𐰠𐰏𐰀:𐰴𐰍𐰣:𐰋𐰃𐱅𐰏𐰃𐰤:𐰖𐰆𐰞𐰍𐱅𐰃𐰏𐰤:𐰋𐰃𐱅𐰓𐰢" (Bilge Kağan bitigin Yolluġ Tigin bitidim.)

Yazım Kurallarıyla İlgili Alıştırmalar

Göktürk yazısında ünlü - ünsüz harflerin kullanımlarını düzenleyen yazım kurallarıyla ilgili öğrendiklerinizi pekiştirmek amacıyla, aşağıda örnek örnek sözcükleri inceleyebilirsiniz.

• "𐰆𐰍𐰔" : Oğuz	• "𐰴𐱃𐰆𐰣" : Katun	• "𐰇𐱅𐰜𐰤" : Ötüken	• "𐱃𐰆𐰪𐰸𐰸" : Tonyukuk
• "𐰴𐰍𐰣" : Kağan	• "𐱃𐰺𐰴𐰣" : Tarkan	• "𐰃𐰠𐱅𐰼𐰾" : İlteriş	• "𐰋𐰭𐰏𐰇 : 𐱃𐱁": Bengü Taş
• "𐰓𐰏𐰇" : Edgü	• "𐰞𐱃𐰆𐰣" : Altun	• "𐰖𐰉𐰞𐰴" : Yablak	• "𐰸𐰆𐰺𐰃𐰍𐰺𐰆" : Kūrıgaru
• "𐰃𐰺𐰴" : Irak	• "𐰉𐰆𐰑𐰣" : Bodun	• "𐰾𐰇𐰭𐰜" : Süngük	• "𐰨𐰆𐰞𐰢𐰴" : Ançulamak
• "𐰃𐰑𐰸" : Iduk	• "𐰋𐰃𐰠𐰏" : Bilig	• "𐱅𐰭𐰼𐰃" : Tengri	• "𐰚𐰓𐰢𐰠𐰏" : Kedimliġ
• "𐰖𐰸" : Yok	• "𐰉𐰆𐰭" : Bung	• "𐱅𐰃𐰏𐰤" : Tigin	• "𐰇𐰚𐰤𐰢𐰚" : Ökünmek
• "𐰘𐰃𐱁" : Yış	• "𐰆𐰢𐰘" : Umay	• "𐰖𐰑𐰍" : Yadaġ	• "𐰽𐰴𐰣𐰢𐰴" : Sakınmak
• "𐱅𐰏" : Teg	• "𐰘𐰏𐰇𐰤" : Yigün	• "𐱃𐰆𐰺𐰍" : Toruġ	• "𐱃𐰸𐰃𐱃𐰢𐰴" : Tokıtmak
• "𐱃𐱁" : Taş	• "𐰚𐰇𐰭𐰠" : Köngül	• "𐰺𐱃𐰸" : Artuk	• "𐰋𐰃𐱅𐰢𐰚" : Bitimek
• "𐰖𐰃𐰞" : Yıl	• "𐰉𐰺𐰴" : Bark	• "𐰚𐰼𐰏𐰚" : Kergek	• "𐰴𐰔𐰍𐰣𐰢𐰴" : Kazganmak
• "𐰖𐱁" : Yaş	• "𐰋𐰃𐱅𐰏" : Bitig	• "𐰋𐰓𐰔" : Bediz	• "𐰆𐰲𐰀 : 𐰉𐰺𐰢𐰴" : Uça barmak
• "𐱅𐰇𐰼𐱅" : Tört	• "𐰾𐰚𐰔" : Sekiz	• "𐰉𐰆𐰨𐰀" : Bunça	• "𐰼𐱅𐰇𐰼𐰢𐰚" : Ertürmek
• "𐱁𐰑" : Şad	• "𐰖𐰔𐰃𐰴" : Yazık	• "𐰘𐰏𐰼𐰢𐰃" : Yigirmi	• "𐰖𐰺𐰞𐰴𐰢𐰴" : Yarlıkamak
• "𐰋𐰃𐱁" : Biş	• "𐰖𐱁𐰞" : Yaşıl	• "𐰶𐰃𐰺𐰴𐰔" : Kırkız	• "𐰆𐰞𐰺𐰢𐰴" : Olurmak
• "𐱅𐰃𐰔" : Tiz	• "𐱅𐰢𐰼" : Temir	• "𐱃𐰆𐰴𐰔" : Tokuz	• "𐰾𐰇𐰚𐰼𐱅𐰢𐰚" : Sökürtmek
• "𐰤𐰭" : Neng	• "𐰖𐰉𐰔" : Yabız	• "𐱃𐰆𐰣𐰽𐰔" : Tonsuz	• "𐰘𐰇𐰚𐰦𐰼𐰢𐰚" : Yüküntürmek
• "𐱅𐰇𐰤" : Tün	• "𐰋𐰃𐰼𐰠𐰀" : Birle	• "𐰖𐰉𐰞𐰴" : Yablak	• "𐰾𐰇𐰔𐰠𐱁𐰢𐰚" : Sözleşmek
• "𐰆𐱃" : Ot	• "𐱅𐰃𐰘𐰤" : Tiyin	• "𐰚𐰇𐰦𐰔" : Küntüz	• "𐰆𐰑𐰃𐰢𐰴" : Udımak
• "𐰽𐰆𐰉" : Sub	• "𐰇𐰠𐰏" : Ülüg	• "𐱃𐰆𐰣𐰞𐰍" : Tonluġ	• "𐰃𐰏𐱅𐰢𐰚" : İgitmek
• "𐰉𐰖" : Bay	• "𐰇𐰚𐱁" : Üküş	• "𐰲𐰃𐰍𐰪" : Çıgany	• "𐰶𐰃𐰠𐰣𐰢𐰴" : Kılınmak
• "𐰘𐰏" : Yig	• "𐰖𐰍𐰃" : Yağı	• "𐰉𐰆𐰞𐰭" : Bulung	• "𐰇𐱅𐰤𐰢𐰚" : Ötünmek
• "𐰸𐰆𐰯" : Kōp	• "𐰚𐰃𐰾𐰼𐰀" : Kisre	• "𐱃𐰉𐰍𐰲" : Tabgaç	• "𐰘𐰇𐰏𐰼𐱅𐰢𐰚" : Yügürtmek
• "𐰉𐰔" : Baz	• "𐰉𐰞𐰶" : Balık	• "𐱃𐰺𐰴𐰣" : Tarkan	• "𐰘𐰠𐱅𐰇𐰼𐰢𐰚" : Yeltürmek

Göktürkçenin Ses Özellikleri

Bugünkü Türkiye Türkçesinde bulunan "**c, f, ğ, h, j, v**" sesleri Göktürkçede olmadığı hâlde; ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmayıp farklı Türk lehçelerinde yaşayan "**ŋ**" ve "**ń**" sesleri Göktürkçede bulunmaktadır.

Göktürkçedeki ünlülerin tamamı, bir sözcüğün her yerinde bulunabili. Ünsüzlerin tamamı sözcüklerin içinde ve sonunda bulunabiliyorken; sözcük başında yalnızca belirli ünsüzler bulunabilmektedir. "**b, ç, k, ḳ, s, t, y**" sesleri, "*biş, çabış, kişi, kaġan, sıgıt, taş ve yagız*" örneklerinde görüldüğü üzere sözcük başında kullanılabilmektedir. Bu ünsüzlerin dışında kalan "**d, g, ġ, l, m, n, ŋ, ń, p, r, ş, z**" ünsüzleri, birkaç istisna dışında sözcük başında bulunmamaktadır.

<u>Köktürkçenin genel ses özelliklerini maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:</u>

1. Aslî uzunluklar korunur: **āç**, **āt** (ad), **būka** (boğa), **tām** (duvar) Göktürk yazısında bu uzunlukları gösteren kesin bir yazım kuralı bulunmamaktadır. Fakat genellikle sözcük başında kullanılmayan bazı seslerin, özellikle belirtildiği sözcüklerde uzun ünlü olduğu anlaşılmaktadır.

2. Sözcük başındaki "**k**"ler korunur: "**keç-**" (geçmek), "**kel-**" (gelmek), "**köl**" (göl), "**küç**" (güç)

3. Sözcük başındaki "**t**"ler korunur: "**tag**" (dağ), "**temir**" (demir), "**tod-**" (doymak), "**tört**" (dört)

4. Sözcük içi ve sonundaki "**b**"ler korunur: "**eb**" (ev), "**ebir-**" (evirmek), "**kabış-**" (kavuşmak)

5. Bütün "**ç**"ler korunur: "**çabış**" (çavuş), "**bunça**" (bunca), "**oçak**" (ocak), "**uçuz**" (ucuz)

6. Hece ve sözcük sonlarındaki "**g**" ve "**ġ**"lar korunur: "**ag-**" (ağmak), "**beg**" (bey), "**oġlan**" (oğlan)

7. İkinci ve daha sonraki hecelerin başındaki "**g**" ve "**ġ**"lar korunur: "**edgü**" (iyi), "**kazgan-**" (kazanmak), "**tabışgan**" (tavşan)

8. Bütün "**d**"ler korunur: "**adak**" (ayak), "**adgır**" (aygır), "**adrıl-**" (ayrılmak), "**bod**" (boy)

9. İlk hecedeki "**i**"ler korunur: "**bir-**" (vermek), "**biş**" (beş), "**it-**" (etmek), "**yir**" (yer) Bugün Türkiye Türkçesinde "**e**" olan bazı ilk hece "**i**"lerinin, Köktürkçede "**i**" değil "**ė**" (kapalı e) olduğu da düşünülmektedir.

10. Türkiye Türkçesinde "**v**" ile başlayan üç sözcük, Köktürkçede "**b**" ile başlar: "**bar**" (var), "**bar-**" (varmak), "**bir-**" (vermek)

11. "**Bol-**" (olmak) fiilinde "**b**" sesi korunmaktadır.

12. Göktürkçede büyük ünlü uyumuna büyük ölçüde uyulmaktadır: "**bedizet-**" (süsletmek), "**başlıgıg**" (başlıyı), "**süŋüglüg**" (mızraklı), "**balıkdakı**" (şehirdeki), "**yorıyur**" (yürür)

13. Göktürkçede küçük ünlü uyumu çok güçlü değildir. "altun" (altın), "eçü" (ata) gibi sözcükler, kurala uymazlar. Bazı yardımcı ünlüler ve eklerdeki ünlüler düzlük - yuvarlaklık uyumuna uyar: "**bigil-i-m**" (aklım), "**köz-ü-m**" (gözüm), "**baş-lıg**" (başlı), "**ölür-tüm**" (öldürdüm)

Göktürkçenin Biçim Özellikleri

YAPIM EKLERİ

İsimden İsim Yapma Ekleri

- "**+çı**": Meslek ve uğraşma isimleri yapar. Bu ekin "**c**"li ve yuvarlak biçimleri yoktur: "**yir+çi**" (kılavuz), "**yagı+çı**" (savaşçı), "**sıgıt+çı**" (ağlayıcı)
- "**+lXg**": Sahip olma bildirir: "**baş+lıg**" (başlı), "**tiz+lig**" (dizli), "**at+lıg**" (atlı), "**ton+lug**" (elbiseli)
- "**+sXz**": Sahip olmama bildirir: "**yol+suz**", "**keçig+siz**" (geçitsiz), "**buŋ+suz**" (kedersiz)
- "**+GI**": Aitlik bildirir: "**öŋre+ki**" (öndeki), "**buluŋda+kı**" (köşedeki), "**tagda+kı**" (dağdaki)
- "**(X)nç**": Sayılarda sıralama bildirir: "**üç+ünç**" (üçüncü), "**tört+ünç**" (dördüncü)

İsimden Fiil Yapma Ekleri

- "**+lA-**": "**baş+la-**", "**sü+le-**" (akın etmek) Bu ekin "**n-, ş-, t-**" fiilden fiil yapma ekleriyle genişletilmiş biçimleri de vardır: "**söz+leş-**", "**sü+let-**", "**kan+lan-**"
- "**+(A)d-**": Olma bildiren fiiller yapar: "**kul+ad-**" (kul olmak), "**küŋ+ed-**" (cariye olmak)
- "**+Ik-**": "**iç+ik-**" (içeri girmek, tâbi olmak), "**taş+ık-**" (dışarı çıkmak, tutsaklıktan kurtulmak)
- "**+sIrA-**": "**+sızlaşmak**" anlamında fiiller yapar: "**il+sire-**" (devletsizleşmek), "**urug+sırat-**"

Fiilden İsim Yapma Ekleri

- "**-(X)g**": "**bil-ig**" (bilgi), "**öl-üg**" (ölü), "**tir-ig**" (diri), "**biti-g**" (yazı)
- "**-(X)m**": "**öl-üm**", "**ked-im**" (giyim), "**bat-ım**"
- "**-(X)ş**": "**ük-üş**" (çok), "**teg-iş**" (değme)
- "**-(X)nç**": "**öt-ünç**" (rica), "**bulga-nç**" (karışıklık)

Fiilden Fiil Yapma Ekleri

- "**-d-**": Pekiştirme işlevindedir. "**ko-d-**" (koymak), "**ı-d-**" (göndermek), "**to-d-**" (doymak)
- "**-(X)l-**": Edilgen çatı ekidir: "**ad(ı)r-rıl-**" (ayrılmak), "**tir-il-**" (dirilmek)
- "**-(X)n-**": Dönüşlü çatı ekidir: "**kıl-ın-**", "**tut-un-**", "**kubra-n-**" (toplanmak), "**seb-in-**" (sevinmek)
- "**-(X)ş-**": İşteş çatı ekidir: "**kab-ış-**" (kavuşmak), "**ögle-ş-**" (danışmak)
- "**-Ur-**": Ettirgen çatı ekidir; düz biçimleri yoktur: "**öl-ür-**" (öldürmek), "**teg-tir-**" (değdirmek)
- "**-tUr-**": Ettirgen çatı ekidir; düz biçimleri yoktur: "**ag-tur-**" (yükseltmek)
- "**-(X)t-**": Ettirgen çatı ekidir; ünlü ve r ile biten fiillerin dışında da kullanılabilir: "**yorı-t-**" (yürütmek), "**süle-t-**" (akın etmek), "**yagu-t-**" (yaklaştırmak)

İSİM ÇEKİM EKLERİ

Çokluk Ekleri: Göktürkçede düzenli çokluk eki yoktur. Türkçede belirlilik - belirsizlik kategorisi olmadığı için nesneler "belirli bir nesne" olarak adlandırılmamış; "nesnenin türü" adlandırılmıştır. Örneğin "ıgaç" (ağaç) denildiği zaman, belirli bir ağaç katedilmemiş; "ağaç türü" adlandırılmıştır. Bu nedenle dilin başlangıcında çokluk ekine gerek duyulmamıştır. Bunun yanında sadece insan belirten sözcüklerde kullanılan şu çokluk ekleri vardır:

- "**+lAr**": "**beg+ler**", "**konçuy+lar**" (hanım sultanlar), "**ög+ler**" (analar)
- "**+An**": "**og(u)l+an**", "**er+en**" (erler)
- "**+(X)t**": "**og(u)l+ıt**" (oğullar), "**tarkat**" (tarkanlar), "**yılpagu+t**" (alpagular, yiğitler)
- "**+gUn**": "**ini+y+gün**" (küçük kardeşler), "**kelin+gün**" (gelinler)

İyelik Ekleri: Göktürkçede iyelik ekleri bugünkü gibidir. Ses bakımından tek fark, ikinci şahıslardaki sesin diş değil, damak ŋ'si olmasıdır. Ayrıca çokluk eki olmadığı için, üçüncü çoğul şahıs iyelik eki yoktur:

- "**+(X)m**": "**öz+üm**" (kendim), "**kut+um**" (talihim), "**kaŋ+ım**" (babam), "**ög+üm**" (annem)
- "**+(X)ŋ**": "**og(u)l+uŋ**", "**kan+ıŋ**" (hanın), "**süŋük+üŋ**" (kemiğin)
- "**+(s)I**": "**sab+ı**" (sözü), "**agı+sı**" (hediyesi), "**yagı+sı**" (düşmanı)
- "**+(X)mXz**": "**kaŋ+ımız**" (babamız), "**eçi+miz**" (amcamız), "**il+imiz**" (devletimiz)
- "**+(X)ŋXz**": "**oglan+ıŋız**", "**taygun+uŋuz**" (oğullarınız)

Hal Ekleri:

- **İlgi Hâli Eki:** Ünsüzle biten sözcüklerden sonra "**+Iŋ**" biçimindedir: "**ben+iŋ**" (benim), **"biz+iŋ"** (bizim) Ünlüyle biten sözcüklerden sonra "**+nIŋ**" biçimindedir: **"Bayırku+nıŋ"**

- **Yükleme Hâli Eki:** İyelik eki almamış isimlerden sonra "**+(X)g**" biçimindedir: "**bodun+ug**" (ulusu), "**kişi+g**" (kişiyi) İyelik eklerinden sonra "**+(I)n**" biçimindedir: "**sabım+ın**" (sözümü), "**kanıŋ+ın**" (hânını) İşaret ve şahıs zamirlerinden sonra "**+nI**" biçimindedir: "**bu+nı**", "**biz+ni**"

- **Yönelme Hâli Eki:** Göktürkçede yönelme hâli eki "**+kA**" biçimindedir: "**yazı+ka**" (ovaya), "**taluy+ka**" (denize) Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra "**+ŋa**" biçimdedir: "**yiri+ŋe**", "**sabı+ŋa**" Teklik 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra çoğunlukla "**+A**" biçimindedir: "**Türküm+e**", "**ebiŋ+e**"

- **Bulunma - Çıkma Hâli Eki:** Göktürkçede çıkma hâli için ayrı bir ek yoktur. "**+DA**" hem bulunma, hem çıkma hâlini karşılar: "**teŋri+de**" (gökte), "**yir+de**" (yerde), "**yış+da**" (ormandan)

- **Eşitlik Hâli Eki:** "**+çA**" biçimindedir: "*gibi, göre, kadar*" anlamlarını verir: "**ot+ça**" (ateş gibi)

- **Vasıta Hâli Eki:** Göktürkçede vasıta hâli eki "**+(X)n**"dır. "*ile, olarak*" anlamlarını verir: "**ok+un**" (ok ile), "**süŋüg+ün**" (mızrak ile), "**er+in**" (erle), "**sab+ın**" (sözle)

- **Yön Hâli Eki:** Göktürkçede iki yön eki vardır: Birincisi "**-gArU**" ekidir: "**il-gerü**" (ileriye, doğuya), "**kurı-garu**" (batıya), "**yırı-garu**" (kuzeye), "**yir-gerü**" (yere), "**eb+gerü**" (eve) İkincisi "**+rA**" ekidir: "**iç+re**" (içeri), "**taş+ra**" (dışarı), "**öŋ+re**" (öne doğru)

- **Soru Eki:** Köktürkçede soru için iki edat kullanılır: Birincisi "**mu**" edatıdır: "**bar mu?**" (var mı?), "**kagan mu?**" İkincisi "**gU**" edatıdır: "**bar gu?**", "**begler gü?**"

FİİL ÇEKİM EKLERİ

Şahıs Ekleri: Göktürkçede iki türlü şahıs eki vardır:

1. Bilinen geçmiş zaman ve "**-sIk**" ekiyle yapılan gelecek zamanda kullanılan şahıs ekleri: "**-m**", "**ŋ~-g**", "**-Ø**", "**-mXz**", "**- ŋXz ~ -gXz**", "**-Ø**" Bu ekler iyelik eklerinden geldiği için, iyelik ekleriyle aynıdır.
2. Geniş ve gelecek zamanlarda kullanılan şahıs ekleri: "**men**", "**sen**", "**Ø**", "**biz**", "**siz**", "**Ø**" Bunlar da şahıs zamirlerinden geldiği için, şahıs zamirleriyle aynıdır.

Kipler:

- **Bilinen Geçmiş Zaman:** 1. ve 2. şahıslarda "**-DX**"; 3. şahısta "**-DI**" ekiyle kurulur. "**l, n, r**" ile biten fiil tabanlarından sonra ekin "**-t**"li, diğer durumlarda "**-d**"li biçimi kullanılır: "**tidim**" (dedim), "**birtim**" (verdim), "**sakıntım**" (düşündüm), "**ötüntüm**" (arz ettim), "**içikdiŋ**" (tâbi oldun)

- **Öğrenilen Geçmiş Zaman**: "**-mIş**" ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın bengü taşlarda sadece 3. şahsına rastlanır: "**timiş**"(demiş), "**ögleşmiş**" (danışmış), "**sökürmiş**" (çöktürmüş)

- **Geniş - Şimdiki Zaman**: Göktürkçede geniş ve şimdiki zaman ayrılmamıştır. Bu kip sözün gelişine göre bazen geniş, bazen şimdiki zamanla Türkiye Türkçesine aktarılır. Olumlu geniş zaman eki "**-Ar**" ve "**-Ur**"; olumsuz geniş zaman eki "**-mAz**"dır. Olumlu geniş zaman eki yerine bazen "-Ir" eki de kullanılır. Ayrıca bu ekin ne zaman "-Ar" ne zaman "-Ur" olacağı da kesin bir kurala bağlı değildir: "**birür men**" (veririm, veriyorum), "**kazganur men**" (kazanırım, kazanıyorum), "**bilir siz**" (bilirsiniz, biliyorsunuz), "**körür**" (görür, görüyor), "**korkur biz**" (korkarız, korkuyoruz)

- **Gelecek Zaman**: Göktürkçede gelecek zaman iki türlü kurulur. Birincisi "**-DAçI**" ekiyle kurulur: "**ölteçi sen**" (öleceksin), "**olurtaçı sen**" (oturacaksın) Olumsuz çekimde bu ek "**-çI**" biçimindedir: "**yaramaçı**" (yaramayacak) Diğer eke göre daha az kullanılan ikinci çekim "**-sIk**" ekiyle kurulur: "**ölsikiŋ**" (öleceksin)

- **Emir Kipi:** Emir kipinde her şahıs ayrı bir ekle gösterilir. 1. Tekilde "**-(A)yIn**"; 2. tekilde "**-Ø**"; 3. tekilde "**-zU(n)**"; 1. çoğulda "**-(A)lIm**"; 2. çoğulda "**-(X)ŋ**"; 3. çoğulda "**-zU(n)**" eki kullanılır. Teklik 2. şahısta ek kullanılmaz; fiil tabanı doğrudan doğruya teklik 2. şahıs emri ifade eder: "**tegeyin**" (ulaşayım), "**tıŋla**" (dinle), "**barzun**" (gitsin), "**kabışalım**" (kavuşalım), "**barıŋ**" (gidin)

Birleşik Çekim: Köktürkçede birleşik çekimin hikâye ve rivayet şekilleri vardır. Hikâye, "**er-**" fiilinin bilinen geçmiş zamanıyla, rivayet "**er-**" fiilinin öğrenilen geçmiş zamanıyla yapılır. "**Er-**", "**i-**" fiilinin Göktürkçedeki aslî biçimidir.

- **Hikâye**: "**bolmış erti**" (olmuştu), "**tegmiş erti**" (değmişti), "**kelürür ertim**" (getirdim), "**bayur ertimiz**" (bağlıyorduk), "**kaltaçı ertigiz**" (kalacaktınız)

- **Rivayet**: "**yorıyur ermiş**" (yürüyormuş), "**yagutur ermiş**" (yaklaştırırmış), "**olurur ermiş**" (oturuyormuş), "**yorıtmaz ermiş**" (yürütmezmiş)

SIFAT-FİİLLER

- "**-mIş**": "**kalmışı**" (kalmış olanı), "**konmış tiyin**" (konmuş diye), "**tutmış yir**" (tuttuğu yer)
- "**-dUk**": "**barduk yir**" (gidilmiş yer), "**birtük üçün**" (verdiği için), "**yarlıkaduk**" (buyurduğu)
- "**-(X)gmA**: "uduzugma (sevk eden), "**keligme**" (gelen), "**körügme**" (tâbi olan)
- "**-(X)r ~ -Ar**": "**körür köz**" (gören göz), "**bilir bilig**" (bilen akıl)
- "**-mAz**": "**bilig bilmez kişi**" (bilgi bilmez kişi), "**körmez teg**" (görmez gibi)
- "**-sIk**": "**udısıkım**" (uyuyasım), "**olursıkım**" (oturasım), "**tutsıkıŋın**" (tutacağını)
- "**-DaçI**": "**kelteçimiz**" (gelecek olanımız), "**ölteçi bodun**" (ölecek ulus)

ZARF-FİİLLER

- "**-A**": "**aşa**" (aşarak), "**keçe**" (geçerek), "**süre**" (sürerek), "**bintüre**" (bindirerek)
- "**-(y)U**": "**yiyü**" (yiyerek), "**tutunu**" (tutunarak), "**yabulu**" (yuvarlanarak), "**ölü**" (ölerek)
- "**-(X)p**": "**kodup**" (koyup), "**eşidip**" (işitip), "**olurup**" (oturup), "**sülep**" (asker sevk edip)
- "**-(X)pAn**": "**olurupan**" (oturup), "**kelipen**" (gelip), "**sülepen**" (asker sevk edip)
- "**-mAtI(n)**": "**udımatı**" (uyumadan), "**olurmatı**" (oturmadan), "**sakınmatı**" (düşünmeden)
- "**-yIn**": "**bulmayın**" (bulmayıp), "**tiyin**" (diye)
- "**-sAr**": Göktürkçede şart kipi henüz oluşmamıştır. "**-sAr**" eki şahıslara bağlanmadan kullanılan bir zarf-fiil ekidir. "**bir todsar**" (bir doysan), "**ol yirgerü barsar**" (o yere varsan)
- "**-gAlI**": "**kılıngalı**" (kılınalı), "**olurgalı**" (oturalı), "**ölgeli**" (ölmek için)
- "**-DUkdA**": "**kılıntukda**" (kılındığında, yaratıldığı zaman), "**olurtukda**" (oturduğu zaman)

BİRLEŞİK FİİLLER

Köktürkçede birleşik fiiller, aşağıda sıralandığı şekilde iki yolla yapılır:

1. "İsim + yardımcı fiil": Geçişsiz fiiller için "**bol-**"; geçişli fiiller için "**kıl-**" yardımcı fiili kullanılır. "**kul bol-**" (kul olmak), "**küŋ bol-**" (cariye olmak), "**baz kıl-**" (tâbi kılmak)

2. "**Fiil + zarf fiil eki + tasvir fiili**":
   - "**Fiil + -A~-I/-U + bir-**": Kesinlik bildirir. "**Ver-**" tasvir fiili Türkiye Türkçesinde tezlik bildirir. Göktürkçede tezlik değil, kesinlik bildirir: "**Tuta birmiş**" (tutmuştur), "**alı birmiş**" (almış)

   - "**Fiil + -I/-U + u-**": Yeterlik bildirir: "**kim artatı udaçı erti**" (kim bozabilecek idi), "**itini yaratunu umaduk yana içikmiş**" (teşkilâtlanmadığı için tekrar tâbi olmuş)

   - "**Fiil + -U + ıd-**": Oluşun, hareketin tamamlandığını bildirir: "**ıçgınu ıdmış**" (elden çıkarmış), "**yitürü ıdmış**" (kaybetmiş)

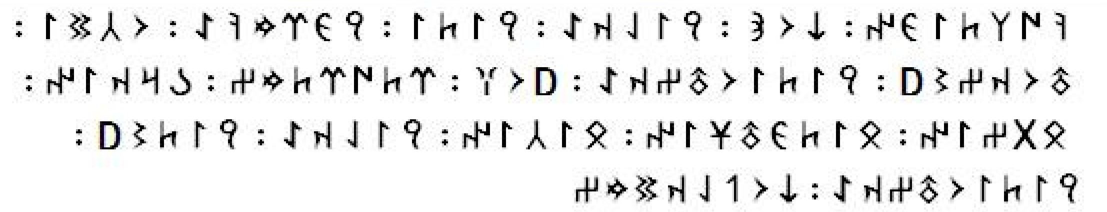
   - "**Fiil + -A ~-U~(X)p + bar-**": Oluşun, hareketin tamamlandığını bildirir: "**uça barmış**" (uçup gitmiş, vefat etmiş), "**yokadu barır ermiş**" (yok olup gidermiş)

İSİM CÜMLESİ

Göktürkçede isim cümlesi iki şekilde kurulur. Birincisinde cümlenin sonuna doğrudan isim soylu bir sözcük getirilir: **"Bilge Tonyukuk men."** (Ben Bilge Tonyukuk'um.) İkincisinde "**er-**" fiili kullanılır: "**Tabgaç kagan yagımız erti.**" (Çin milleti düşmanımız idi.)

Göktürk Yazısında Sayılar

Orhun Yazıtları'nda sayılar, yazı ile belirtilmiştir. Sözcük düzeyinde kalan bu sayıların, rakamla yazılışı kaynaklarda bulunmamaktadır. Göktürkçede ya rakam tamgaları bulunmamaktadır ya da yazılı kaynaklarda geçmediği için (güçlü olasılık) bilinmemektedir. Eski Türkçede sayılar, “***bir, eki, üç, tört, biş, altı, yiti, sekiz, tokuz, on***” diye telaffuz edilir. Yazıtlarda sayıların kullanıldığı bir bölüm, şöyledir:

Bilge Kağan anlatıyor...	
Orkun	
Latin	*Kül Tigin, kony yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtimiz, barkın bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkdımız.*
Günümüz Türkçesi	Kül Tigin koyun yılının on yedinci gününde vefat etti. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde yas töreni düzenledik. Türbesini, resimlerini, heykellerini ve yazıtını da Maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.

Yukarıdaki örnek metinde, Eski Türkçede “**yiti yigirmi**” olarak okunan sayının, bugünkü Türkçede “**on yediye**” karşılık geldiğini görebiliriz. Göktürk yazısında sayıların yazımıyla ilgili kuralları, şöyle sıralayabiliriz:

1- Herhangi bir onluk sayıdan (10, 30, 50 gibi) “**önce**”, herhangi bir birlik sayı (1, 4, 6 gibi) gelirse; onluk sayıdan bir tane düşürülür ve onluktan önce gelen sayı ona eklenir. Örneğin “**biş otuz**” sayısında, “**biş**” birlik sayısı “**otuz**” onluk sayısından önce geldiği için, “**otuz**” onluğundan bir tane düşürüp, elde edilen “**yirmi**” sayısının üzerine “**beş**” birliğini ekliyoruz. Böylece “**biş otuz**” sayısını, “**yirmi beş**” biçiminde günümüz sayı sistemine aktarıyoruz.

2- Herhangi bir onluk sayıdan “**sonra**”, “**artukı**” (bugünkü artı gibi) bağlacını takip eden bir birlik sayı gelirse; onluk sayının üzerine birlik sayı doğrudan eklenir. Örneğin “**yigirmi artukı yiti**” sayısını, “**yirmi yedi**” biçiminde günümüz sayı sistemine aktarabiliriz.

3- Göktürk yazısındaki yüzlük ve binlik sayılar, günümüzdeki gibidir. “**Biş yüz**” sayısı, bugünkü “**beş yüz**” sayısıyla aynıdır. Aynı şekilde “**üç bin**” sayısı da günümüzdeki gibidir.

<u>Şimdi öğrenmeyi pekiştirmek için birkaç örnek verelim:</u> *bir toksan* **[81]**; *otuz artukı eki* **[32]**; *altı yüz artukı tört kırk* **[634]**; *üç bin yiti yüz artukı biş yigirmi* **[3715];** *tört yüz artukı sekiz elli* **[448]**

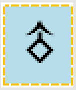
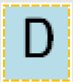
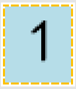
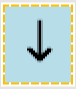
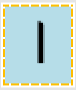
Göktürk Alfabesinin Kökeni

Göktürk alfabesindeki harfler dikkatle incelendiği zaman, Türklerin günlük yaşamda kullandığı nesnelerin yazıdaki hâli gibi olduğu anlaşılabilir. Özellikle "↓" (ok) ve "D" (yay) gibi, benzetilen nesneleri hem görsel olarak hem de ses açısından birebir karşılayan bu harfler, Göktürk alfabesinin TÜRKlere ait olduğunu da kanıtlamaya yeterlidir. Çünkü harflerin görüntüsü ile karşıladıkları ses arasındaki benzerlikler, üzerinde durmaya değecek kadar önemlidir. Bir benzerlik, rastlantı olarak kabul edilebilir. İki benzerlik, tesadüf olarak nitelendirilebilir. Fakat aşağıda sıralanan 11 benzerlik (fazlası da var), bunun bir tesadüf olmadığını söylemeye yeterlidir.

Harflerin günlük yaşamdaki nesnelerden hareketle oluşmuş olmaları, Göktürk alfabesinin bir "**resim yazısı**" (hiyeroglif) oluşturan harflerin devamı olabileceği konusunda da bizi düşündürmektedir. Şimdi kısaca, o harfleri inceleyelim:

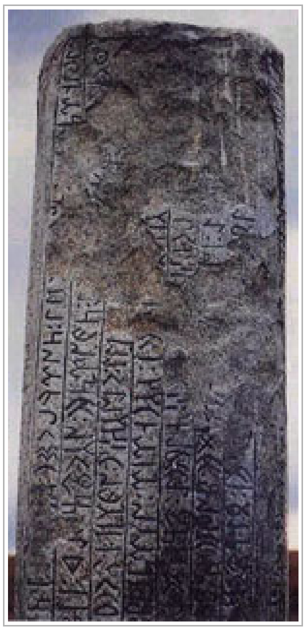
HARF	AÇIKLAMA
𐰋 [EB - BE]	İnce ünlülerle kullanılan "**b**" sesini karşılayan bu harf, Türkler için "**ev**" niteliği taşıyan bir otağa (çadıra) benzemektedir. Eski Türkçede sözcük sonlarındaki "**b**" sesleri, sonraki dönemlerde genellikle "**v**" sesine dönüşmüştür. "**Eb**" sözcüğünün de "**ev**" biçimine dönüştüğünü düşünürsek, bu harfin "**ev**" (çadır, otağ) nesnesinden hareketle oluştuduğu söylenebilir.
𐰍 [AG - GA]	Kalın ünlülerle kullanılan "**g**" sesini karşılayan bu harf, ayakta duran bir kişinin iki bacağı arasında kalan boşluğu andırmaktadır. Divan-u Lügati't TÜRK'te "**ağ**" sözcüğü, "*İki bacak arasındaki boşluk.*" biçiminde tanımlanmaktadır. Bugün de pantolonların veya benzer giysilerin iki bacak arasındaki birleşme yerine "**ağ**" denmektedir. İşte bu harfin de, "**ağ**"dan hareketle oluştuğu söylenebilir.
𐰤 [EN - NE]	İnce ünlülerle kullanılan "**n**" sesini karşılayan bu harf, iki basamaktan oluşan bir merdivene benzemektedir. Merdiven, "**inme**" eylemini gerçekleştirdiğimiz bir araçtır. Bugün "**in-**" biçiminde kullandığımız eylem, Eski Türkçede "**en-**" biçimindedir. İşte bu harfin, "**en-**" eyleminden hareketle oluştuğu söylenebilir.
𐰼 [ER - RE]	İnce ünlülerle kullanılan "**r**" sesini karşılayan bu harf, ayakta duran bir askere benzemektedir. Asker sözcüğünün Eski Türkçedeki karşılığı, "**er**"dir. Bu harfin de, "**er**" görüntüsünden hareketle oluştuğu söylenebilir.
𐰽 [AS - SA]	Kalın ünlülerle kullanılan "**s**" sesini karşılayan bu harf, asılmış bir cismi andırmaktadır. Sağ yana doğru uzayan kısım, nesnenin bağlı olduğu cismi; sol yandan aşağı doğru gelen kısım ise, asılmış bir nesneyi andırmaktadır. Bu harfin oluşumunun da, "**as-**" eylemine dayandığı söylenebilir.

HARF	AÇIKLAMA
 [AT - TA]	Kalın ünlülerle kullanılan "**t**" sesini karşılayan bu harf, Türklerin günlük yaşantısında oldukça önemli yeri olan "**at**"a veya eski Türk inancında kutsal olduğuna inanılan "**dağ**"a benzemektedir. Harfin tepesindeki yukarı bakan ok, bir atın başını veya dağın doruğunu andırmaktadır. Bu harfin, "**at**" sözcüğünün birebir harfleşmesinden veya Eski Türkçede "**tağ**" biçiminde kullanılan "**dağ**" sözcüğünün ilk iki sesinin alınmasıyla oluştuğu söylenebilir.
 [AY - YA]	Kalın ünlülerle kullanılan "**y**" sesini karşılayan bu harf, Türk savaş sanatının vazgeçilmez parçalarından biri olan "**yay**"a benzemektedir. Bir yayın, gerilmemiş hâlini andıran bu harfin, "**yay**" sözcüğünün ilk iki sesinin alınmasıyla oluştuğu söylenebilir.
 [P]	Bütün ünlülerle birlikte kullanılabilen ve "**p**" sesini karşılayan bu harf, bir ipi andırmaktadır. Bu harfin, "**ip**" sözcüğünden hareketle oluştuğu söylenebilir.
 [OK - KU]	Kalın ünlülerle kullanılan "**k**" sesini karşılayan bu harf, Türk savaş sanatının temelindeki yayın tamamlayıcısı olan "**ok**"tur. Aralarında benzerlik kurduğumuz nesneye tıpatıp benzeyen bu harf, doğrudan "**ok**" nesnesinin adını karşılamaktadır. Bu harfin "**ok**" adından hareketle oluştuğunu söyleyebiliriz.
 [NT]	Çift sesli bir ünsüz olan ve tüm ünlülerle birlikte kullanılabilen bu harf, Türk töresinde bir söz üzerinde karar kılmak, yemin etmek amacıyla yapılan bir törende kullanılan kaba (tasa) benzemektedir. Eski Türkçede, bugün de kullanılan "**ant içmek**" deyimi bulunmaktadır. Bir konu üzerine söz verecek (yemin edecek) Türkler, "**ant**" adı verilen bir kabın içine biraz kımız koyar, o kımıza da "**ant içecek**" tüm kişiler bileklerini keserek bir damla kan akıtırlarmış. Daha sonra o karışımdan, kişiler bir yudum içer ve böylece sözleri üzerine "**ant içmiş**" (yemin etmiş, anda olmuş) olurlarmış. İşte "**ant**" kabındaki "**nt**" sesini karşılayan bu harfin, bu nesneden hareketle oluştuğu söylenebilir.
 [ES - SE]	İnce ünlülerle kullanılan "**s**" sesini karşılayan bu harf, Göktürkler dönemindeki Türk budununun en önemli savaş aletlerinden biri olan "**süngü**"ye benzemektedir. İnce ve uzun bir nesne olan süngü, Göktürk alfabesine de bu biçimde yansımıştır. Süngü sözcüğünün başında bulunan "**s**" sesinin, bu harfin oluşumunda etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda Göktürk alfabesindeki harflerin Türk yaşantısıyla ne düzeyde iç içe olduğu apaçık görülüyorken, bir alfabe yaratma işini Türk ulusuna yakıştırmak istemeyen batılı bilim adamları Orhun alfabesini Soğd, Pehlevi, İranî, Aramî veya doğrudan Sami kaynaklı gibi kabul etmişlerdir. Batıda Göktürk yazısını "**runik**" yazı diye nitelendiren dil bilimciler, bu yazının Slav kökenli olduğunu bile kanıtlama yoluna gitmişlerdir. Fakat bu tezlerin tamamı, doğru temellerden yoksun olmaları nedeniyle çürümüştür.

Biz yukarıdaki açıklamaların ve bir bakıma "**tamga**" özelliği taşıyan harfler ile Göktürkler'in günlük yaşantısında önemli yer tutan nesneler arasında kurulan ilgilerin, Göktürk alfabesinin Türkler tarafından yaratıldığını kanıtlamaya yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Göktürkçenin Söz Varlığı

Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynakları olan Orhun Yazıtları, Türk dilinin yaşını belirlemede hareket noktamızı oluşturan önemli belgelerdir. Yazıtlarda kullanılan dil, Türkçenin bengü taşlardan çok daha önce bir yazı diline sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü abidelerdeki yazı dili, düzenli bir yapıya ve ciddi bir söz varlığına sahiptir.

Orhun Yazıtları içinde önemli kabul edilen üç büyük bengü taş olan Kül Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarında geçen sözcük sayısı 6.000'e yakın olmakla birlikte; farklı sözcüklerin sayısı 840'tır. Bu 840 farklı sözcüğün 147 tanesi yer, kavim, kişi ve at isimleridir. Bu özel adları da çıkarırsak, üç büyük yazıtta tekrarlanmayan sözcük sayısının 693 olduğunu söyleyebiliriz.

Göktürk Yazıtları, çok sınırlı konular hakkında bize bilgi vermektedir. Yazıtlarda genellikle askerlikle ilgili olayların anlatılması, sınırlı bir söz varlığının kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Bunun için yazıtlarda belirlediğimiz yaklaşık 700 kelimelik bir söz varlığı, kuşkusuz ki o dönemki Göktürkçenin bütün söz varlığını göstermemektedir. Çünkü **Morris Swadesh** adlı dil bilimcinin, insan dillerinin en temel sözcükleri olarak belirlediği 100 sözcüğün 36 tanesi bile, Göktürkçede bulunduğu hâlde yazıtlarda geçmemektedir.

Morris Swadesh'in 100 temel kelime listesindeki "*ben, ayak, kan, saç, bulut, taş, ateş, büyük, iyi, otur-, uyu-, öldür-*" gibi 64 sözcük, Orhun Yazıtları'nda geçmektedir. "**Göz, kulak, dil ve boğaz**" için sözcüklere sahip olan bir dilin, "**burun, ağız, diş ve tırnak**" için hiçbir sözcüğe sahip olmayabileceğini düşünmek, elbette yanlıştır. Bu sözcükler Türk dilinin söz varlığı içinde bulunduğu hâlde, yazıtlarda anlatılan olaylarda gerek duyulmadığı için kullanılmamıştır.

Yazıtlardaki söz varlığı ögelerini, şu başlıklar altında açıklayabiliriz:

1. Soyut Kavramlardaki Zenginlik: Yazıtlarda Göktürkler çağındaki Türk yaşantısını betimleyen somut kavramların yanında, Türk ulusunun sevincini ve sıkıntılarını yansıtan soyut kavramların kullanıldığını da görebiliriz. Örneğin karışıklık ve kargaşa durumunu anlatmak için, yazıtlarda "**bulgak**", "**bulganç**"ve "**kamşag**" sözcükleri kullanılmıştır. "**Beñgü**" (ebedi), "**ölgeli**" (ölümlü, fani) ve "**erdem**" (fazilet) gibi sözcükler de, yazıtlarda kullanılan soyut kavramlara örnektir.

2. Eş anlamlılık: Bir dilin yabancı dillerden etkilenmeyen söz varlığı içinde, bütünüyle aynı anlama gelen birden fazla sözcüğün bulunamayacağı, dil biliminde benimsenen bir ilkedir. Bugün "**göndermek**" ve "**yollamak**" gibi bütünüyle eşanlamlı gibi görünen sözcüklerin Eski Türkçedeki kullanımlarına baktığımızda, bu iki sözcüğün aslında ayrı anlamları karşıladığını görürüz. Bugün eş anlamlı olarak kullanılan bu sözcüklerin anlamları, zaman içinde birbirine yakınlaştığı için bugün bütünüyle eş anlamlı olarak görülmektedir. Yazıtlarda "**eksiksiz, tümüyle**" anlamına gelen "**tüketi**" ve "**kalısız**" sözcükleri ile "**sevinmek**" kavramını karşılayan "**ögirmek**" ve "**sebinmek**" sözcükleri kullanılmıştır. Bu durum, bu sözcüklerin bengü taşların yazıldığı tarihten çok daha önceki bir dönemde ayrı anlamları içeriyorken, Orhun Yazıtları'nın yazıldığı döneme gelinceye kadar anlamlarının yakınlaştığını düşündürmektedir.

3. Çok Anlamlılık: Herhangi bir dilde, bir sözcüğün birden çok anlamı karşılayabilmesi için, uzun süre içinde değişik konulardaki yazılar ile bilim ve sanat yapıtlarında yer alması ve böylece işlenmesi gerekmektedir. Yazıtlarda geçen "**agı**" sözcüğü, temelde "**ipekli kumaş**" anlamına gelmektedir. Fakat zaman içinde bu sözcük, "**hediye, mal, hazine**" anlamlarını da yüklenmiştir. "**göñül**", "**sab**" ve "**kiçig**" gibi sözcüklerde de, çok anlamlılık göze çarpmaktadır.

4. İleri Ögeler: Bu kavram, bilinen en eski yazılı metinlerimizde, bir sözcüğün belirgin hâldeki kökü tek başına geçmediği hâlde, bu kökten türemiş olduğu kabul edilen sözcükleri karşılamak için kullanılmaktadır. Örneğin yazıtlarda "**kabul etmek, uygun görmek**" anlamında kullanılan "**taplamak**" sözcüğünün kökü olarak kabul edebileceğimiz "**tap**" sözcüğü, ancak yazıtlardan daha sonraki yazılı metinlerde "**istek, rıza, güç**" gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır.

5. İkilemeler: Yazıtlarda anlatımı güçlü ve etkili kılarak güzelleştirmek için eş, yakın ya da karşıt anlamlı ikilemeler sıkça kullanılmıştır. "**Açsık tosık**" (açlık tokluk), "**arkış tirkiş**" (kervan kafile), "**eb bark**" (ev bark), "**iş küç**" (iş güç), "**için taşın**" (içini dışını) ve "**tünli künli**" (geceli gündüzlü), yazıtlardaki söz varlığının ikilemeler açısından ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

6. Deyimler: Orhun Yazıtları'nın dili, deyimler açısından da oldukça zengindir. "**Adak kamşat-**" (gerçek anlamda ayağı burkmak, mecaz anlamda şaşırtıp yanlış hareket etmek), "**atı küsi yok bol-**" (adı sanı yok olmak), "**ot sub kıl-**" (ateş ile su gibi birbirine düşman etmek) ve "**uça bar-**" (uçup gitmek, ölmek) gibi deyimler, yazıtlardaki anlatımı güçlü ve etkili kılmak için kullanılmıştır.

7. Atasözleri: Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan, Türk ulusuna atasözü niteliğindeki şu cümleyle seslenmektedir: "*Türük bodun tokurkak sen; açsık tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen.*" (Ey Türk milleti, sen çok tok gözlüsün; açlık tokluk düşünmezsin, bir doyarsan bir daha açlığı düşünmezsin.) Bu ifade, Türk ulusunun yaşam anlayışı üzerinde yapılmış bir çözümleme olduğu gibi, aynı zamanda buduna karşı yapılmış bir uyarıdır. Türk ulusunun ezeli düşmanları olan Çinlilere karşı Türk budununun nasıl bir tutum içerisinde olması gerektiği de yine atasözü niteliğindeki cümlelerle ifade edilmiştir.

8. Edebi Sanatlar: Orhun Yazıtları'nda kullanılan dil incelendiğinde, "**hitabet**" sanatının baskın biçimde kendisini hissettirdiği görülmektedir. Bilge Kağan'ın Kül Tigin Yazıtı'nda; "*Ey TÜRK Ulusu! Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız yer delinmedikçe, senin ilini ve töreni kim bozabilir?*" ifadesiyle seslenişi, anlam boyutunda estetik ve ahengin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra yazıtlarda "**benzetme**" sanatı; "*Kangım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş.*" (Babam hakanın askerleri kurt gibi, düşmanları da koyun gibiymiş.); "*Türgiş kağan süsi Bolçuda otça borça kelti.*" (Türgiş kağanının ordusu Bolçu'dan ateş gibi, bora gibi üzerimize geldi.) cümlelerinde görüldüğü üzere sıkça kullanılmıştır.

9. Koşutluk: Orhun Yazıtları'nda kullanılan dilin tipik bir özelliği olan koşutluk, eşit ögeli birimlerden oluşan cümle parçalarını ifade etmektedir. "*Üze kök Tengri, asra yağız yer*" veya "*Çıgany bodunuġ bay kıltım, az bodunuġ üküş kıltım.*" gibi ifadelerde görüldüğü üzere, eşit ögeli birimlerle koşutluk sağlanarak anlatım güçlü ve etkili kılınmıştır.

Yukarıda sıralanan maddeler altında verilen bilgiler, yazıtlar döneminde Türkçenin gelişmiş bir "**yazı**" ve "**yazın**" diline sahip olduğunu göstermeye yeterlidir. Bunun için Türk dilinin yalnızca "**konuşma dili**" olarak kullanıldığı dönemi, yazıtlardan en aşağı 2000 yıl öncesinde düşünmek gerekmektedir.

Orhun Yazıtları Hakkında Yazılanlar

"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik san'a-tının esasları. Türk gururun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğinin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulade işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı. vs. vs."

***Muharrem ERGİN**, "Orhun Abideleri", Boğaziçi Yayınları, s. XIV, İstanbul, 2005*

"Üslûp bazı yerlerde biraz kuru, muttarit, hatta ekseriyetle 'tahkiye'de dürüst bir mantık tertibinden mahrumdur. Lâkin buna rağmen, bazı parçalarda eda o kadar canlı ve ahenkli, o kadar samimî ve derin tahassüllere mâkestir ki, işte buralarda çok kuvvetli 'maşerî bir lirizm', 'destanî bir ruh' kendini kuvvetle hissettiriyor; burada, hatta alelâde nakil ve hikâyenin fevkinde 'bediî bir gaye' de takip edilmektedir: Kısa lâkin kat'î ve vâzıh cümleler, tasvirlerinde sahtelikten tamamen uzak sade ve kuvvetli bir ifade, birbiriyle ahenktar bir surette telif edilmiş fiiller, arada ifadeyi yeknesaklıktan kurtarmak için fiillerin değiştirilmesi, tekrarlar, hülâsa bütün bu gibi beyan incelikleri, bu kitabeleri alelâde bir lisan ve tarih vesikası şeklinden kurtarıyor... Göktürkçenin bu kadar muntazam ve güzel, imlâsı mazbut bir nesir lisanı olabilmesi için, herhâlde uzun tekâmül devirleri geçirdiği muhakkaktır."

***Fuat KÖPRÜLÜ**, "Türk Edebiyatı Tarihi", 1928*

"Cümlelerin bazan kısa, bazan uzun oluşu; mânâya kuvvet vermek için bazan aynı kelimenin birbirine yakın yerlerde tekrarlanması, yani bir nevi 'tekrir' sanatı yapılması; bazan ise aksine olarak, mânâsı birbirine yakın kelimelerin aynı cümlede veya birbiri ardınca gelen cümlelerde kullanılması bu yazıta oldukça yüksek bir edebî değer verdirmektedir. Yuluğ Tigin bu yazıtta Bilge Kağan ağzından Türk milletine hitap ederken ne kadar lirik ve romantik ise tarihî vak'aları anlatmakta da o kadar realisttir. Bu yazılarda yalan, mübalega, boşuna öğünme yoktur. Türk milletinin bütün ahlâkî safiyeti, bütün değerleri ve kusurları apaçık göze çarpmaktadır.

***Nihal ATSIZ**, "Türk Edebiyatı Tarihi", İrfan Yayınevi, s. 121, 1997, İstanbul*

"Orhon Yazıtları yalnızca siyasî ve askerî olayların oluş sırasıyla hikâye edildiği kuru bir harp tarihi değildir. Tam tersine, bu yazıtların özellikle Bilge Kağan'ın beylerine ve halkına seslendiği ve onları Çinlilerin entrikalarına ve anayurdu bırakıp uzak diyarlara gitmelerinin doğuracağı felâketlere karşı uyardığı bölümleri son derece etkili bir anlatım gücüne ve güzelliğine sahiptir. Bu bakımdan Orhon Yazıtları'nın Türkçenin en eski ve en güzel hitabet örnekleri olduğu söylenebilir."

***Talat TEKİN**, "Orhon Yazıtları", Yıldız – Dil ve Edebiyat, s. 15, 2003, İstanbul*

Göktürk Yazısıyla Örnek Metinler

Göktürk yazısında harfler, sayılar ve yazım kuralları ile ilgili öğrendiklerimizi pekiştirmek amacıyla, aşağıdaki Orhun Yazıtları'ndan birkaç örnek metin üzerinde alıştırma yapmanız yararlı olacaktır. Metinler hem Orkun alfabesiyle hem de Latin alfabesiyle verilmiş, günümüz Türkçesine aktarımı da en altta gösterilmiştir.

Bilge Kağan Yazıtı'ndan...	
Orkun	[illegible]
Latin	*Neng yılsıg bodunta üze olurmadım. İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak bodunta üze olurtum. Tigin iki şad inim Köl Tigin birle sözleşdimiz. Kangımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun tiyin Türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım. İnim Köl Tigin birle iki şad birle ölü yitü kazgantım. Ança kazganıp biriki bodunug ot sub kılmadım.*
Günümüz Türkçesi	Zengin milletin üzerine kağan olmadım. Tam tersine karnı aç, sırtı çıplak, kötü ve perişan durumdaki milletin üzerine kağan oldum. Prens iki şad ve kardeşim Kül Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın ve amcamızın kazanmış oldukları milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk ulusu için gece uyumadım; gündüz oturmadım. Kardeşim Kül Tigin ve iki şad ile birlikte öle yite çalışıp kazandım. Böyle kazandığım için birleşik milleti ateş ile su gibi birbirine düşman etmedim.

Bilge Kağan Yazıtı'ndan…

Orkun	[illegible]
Latin	***Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz. Kurıgarı Temir Kapıgka tegi süledimiz. Kögmen aşa Kırkız yiringe tegi süledimiz. Biş otuz süledimiz. Üç yigirmi süngüşdimiz. İlligig ilsiretdimiz, kağanlığıg kağansıratdımız. Tizliğig sökürtimiz, başlığıg yüküntürtimiz.***
Günümüz Türkçesi	Amcam kağan ile birlikte doğuda Yeşil Irmağa ve Şantung Ovası'na kadar akın düzenledik. Batıda Demir Kapı'ya kadar akın düzenledik. Kögmen'i aşarak Kırgız ülkesine kadar asker sevk ettik. Toplam yirmi beş kere sefer ettik; on üç kez savaştık. Devletliyi devletsiz; kağanlıyı kağansız bıraktık. Dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik.

Bilge Kağan anlatıyor…

Orkun	[illegible]
Latin	***Kül Tigin, kony yılka yiti yigirmike uçdı. Tokuzunç ay yiti otuzka yog ertürtimiz, barkın bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti otuzka kop alkdımız.***
Günümüz Türkçesi	Kül Tigin koyun yılının on yedinci gününde vefat etti. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde yas töreni düzenledik. Türbesini, resimlerini, heykellerini ve yazıtını da Maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde tamamen bitirdik.

Bilge Kağan Yazıtı'ndan...

Orkun	𐱅𐰭𐰼𐰃:𐰖𐰺𐰞𐰴𐰑𐰸:𐰇𐰲𐰤:𐰸𐰆𐱃𐰢:𐰇𐰠𐰏𐰢:𐰉𐰺𐰇𐰲𐰤:𐰇𐰠𐱅𐰲𐰃: 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐱅𐰃𐰼𐰏𐰼𐰇:𐰃𐰏𐱅𐰢:𐰖𐰞𐰭:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐱃𐰆𐰣𐰞𐰍:𐰴𐰃𐰡𐰢: 𐰲𐰃𐰍𐰪:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐰉𐰖𐰴𐰃𐰡𐰢:𐰔𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐰇𐰚𐱁𐰴𐰃𐰡𐰢:𐰃𐰍𐰺: 𐰠𐰠𐰏𐰓𐰀:𐰃𐰍𐰺:𐰴𐰍𐰣𐰞𐰍𐰑𐰀:𐰘𐰏:𐰴𐰃𐰡𐰢:𐱅𐰇𐰼𐱅:𐰉𐰆𐰞𐰭𐰑𐰴𐰃: 𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐰸𐰆𐰯𐰉𐰔:𐰴𐰃𐰡𐰢:𐰖𐰍𐰽𐰔:𐰴𐰃𐰡𐰢:𐰸𐰆𐰯:𐰢𐰭𐰀:𐰚𐰇𐰼𐱅𐰃
Latin	***Tengri yarlıkaduk üçün kutum ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tirgürü igittim. Yalang bodunug tonlug kıltım. Çıgany bodunug bay kıltım. Az bodunug üküş kıltım. Igar illigde ıgar kağanlıgda yig kıltım. Tört bulungdakı bodunug kop baz kıltım. Yagısız kıltım. Kop manga körti.***
Günümüz Türkçesi	Tanrı buyurduğu için, ben de kutlu ve bahtlı olduğum için ölmek üzere olan milleti diriltip doyurdum. Çıplak milleti giyimli kıldım; yoksul milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım; güçlü devleti olandan ve güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım. Dört bir yandaki milletleri hep kendime bağımlı kıldım. Türk milletini düşmansız kıldım. Bu milletler hep bana bağımlı oldular.

Kül Tigin Yazıtı'ndan...

Orkun	𐱅𐰇𐰺𐰜:𐰉𐰆𐰑𐰣𐰍:𐱃𐰃𐰚𐰇𐰾𐰃:𐰖𐰸𐰉𐰆𐰞𐰢𐰔𐰆𐰣:𐱅𐰃𐰘𐰤: 𐰴𐰭𐰢𐰴𐰍𐰣𐰍:𐰇𐰏𐰢𐰴𐱃𐰆𐰣𐰍:𐰚𐰇𐱅𐰼𐰢𐱁:𐱅𐰭𐰼𐰃:𐰃𐰠𐰋𐰃𐰼𐰏:𐰢𐰀: 𐱅𐰭𐰼𐰃:𐱅𐰇𐰼𐰜:𐰉𐰆𐰑𐰣:𐱃𐰃𐰚𐰇𐰾𐰃:𐰖𐰸𐰉𐰆𐰞𐰢𐰔𐰆𐰣:𐱅𐰃𐰘𐰤: 𐰇𐰔𐰢𐰤:𐰆𐰞𐱅𐰭𐰼𐰃:𐰴𐰍𐰤:𐰆𐰞𐰺𐱃𐰑𐰃𐰼𐰨:𐱅𐰭𐰼𐰃:𐰖𐰺𐰞𐰴𐰑𐰸𐰃𐰤: 𐰇𐰲𐰇𐰤:𐰇𐰔𐰢:𐰸𐰆𐱃𐰢:𐰉𐰺𐰇𐰲𐰇𐰤:𐰴𐰍𐰣:𐰆𐰞𐰺𐱃𐰢
Latin	***Türük bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin, kangım kağanıg ögüm katunug kötürmiş Tengri il birigme Tengri türük bodun atı küsi yok bolmazun tiyin, özümin ol Tengri kağan olurtdı erinç. Tengri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kağan olurtum.***
Günümüz Türkçesi	Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı ve annem katunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı tahta oturttu. Tanrı lütfettiği için, ben de kutlu olduğum için tahta geçtim.

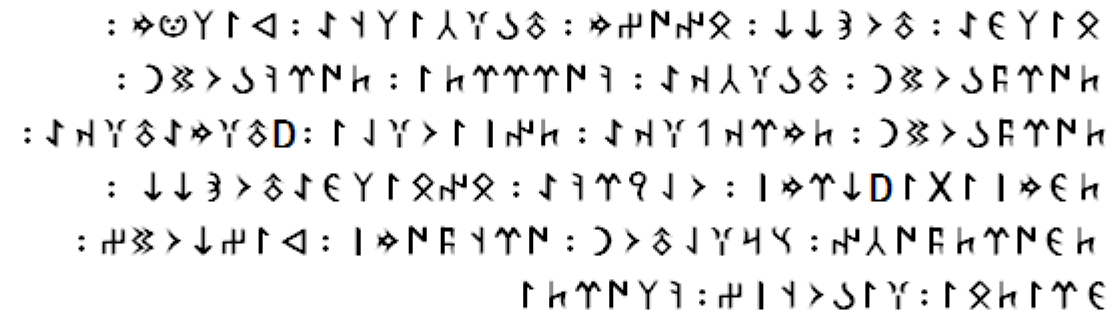
Kül Tigin Yazıtı'ndan...

Orkun	[illegible]
Latin	***Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlı kılınmış. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmış. Olurupan Türk budunung ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş.***
Günümüz Türkçesi	Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumın Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş, düzenleyi vermiş.

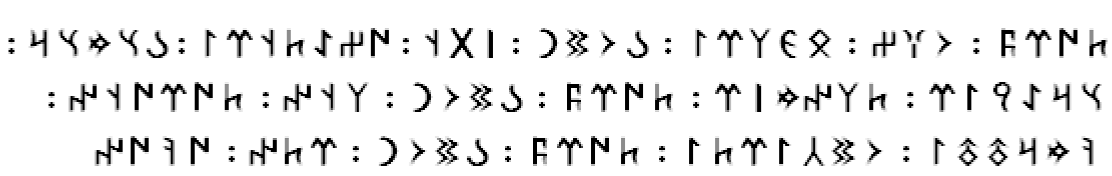
Kül Tigin Yazıtı'ndan...

Orkun	[illegible]
Latin	***İnim Kül Tigin kergek boltı özüm sakıntım. Körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı. Özüm sakıntım. Öd Tengri yasar kişi oğlı kop ölgeli törimiş. Ança sakıntım. Közde yaş kelser tıda, köngülte sıgıt kesler yanturu sakıntım. Katıgdı sakıntım.***
Günümüz Türkçesi	Kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim yas tuttum. Gören gözlerim görmez oldu; eren aklım ermez oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı tayin eder. İnsanoğlu hep ölmek için yaratılmış. Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum. Çok yas tuttum.

Tonyukuk Yazıtı'ndan...

Orkun	
Latin	***Bilge Tonyukuk ben özüm Tabgaç ilinge kılıntım. Türk bodun Tabgaçka körür erti. Türk bodun Temir Kapıgka Tinsi Oglı aytıgma tagka tegmiş idi yok ermiş. Ol yerke ben Bilge Tonyukuk tegürtük üçün sarıg altun örüng kümüş kız koduz egri tebi agı bungsız kelürti.***
Günümüz Türkçesi	Ben Bilge Tonyukuk'um; Çin ülkesinde doğdum. Ben doğduğumda Türk ulusu Çin'in egemenliği altında idi. Türk ulusunun Demir Kapı'ya "Göğün Oğlu" denilen dağlara ulaşmışlığı hiç yok imiş. Türk milletini o topraklara ben Bilge Tonyukuk ulaştıdığım için sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları, kadınları, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları fazlasıyla önümüze getirdiler.

Kül Tigin Yazıtı'ndan...

Orkun	
Latin	***Türk Oğuz begleri budun eşiding. Üze tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin törüngin kim artatı, udaçı erti? Türk budun ertin, ökün!***
Günümüz Türkçesi	Türk, Oğuz beyleri, milleti, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vaz geç, pişman ol!

Tonyukuk Yazıtı'ndan...	
Orkun	[illegible]
Latin	***Tengri yarlıkazu bu Türük bodun ara yarıklıg yagıg yeltürmedim. Tügünlüg atıg yügürtmedim. İlteriş Kagan kazganmasar udu, ben özüm kazganmasar, il yeme bodun yeme yok erteçi erti. Kazgantukın üçün udu, özüm kazgantukum üçün il yeme il boltı bodun yeme bodun boltı. Özüm karı boltum ulug boltum. Neng yerdeki kağanlıg bodunka bintegi bar erser ne bungı bar erteçi ermiş.***
Günümüz Türkçesi	Tanrı esirgesin, bu Türk Milleti içinde zırhlı düşmanların akınına imkân vermedim; kuyruğu düğümlü düşman atlarını koşturtmadım. İlteriş Kağan kazanmasaydı ve ben kendim kazanmasaydım devlet de millet de olmayacak idi. İlteriş Kağan kazandığı için ve ben kendim kazandığım için devlet de devlet oldu, millet de millet oldu. Şimdi ben kocadım, yaşlı oldum. Herhangi bir ülkede kağanlı bir milletin benim gibi bir devlet adamı var ise, o milletin ne gibi bir sıkıntısı olacak imiş.

Sözlük

alk-	bitirmek, tamamlamak, bitmek, tükenmek, sona ermek
altun	altın
ança	öyle, öylece, şöyle, şöylece, böyle, böylece, o kadar, çok, bedava, karşılıksız
ançula-	takdim etmek, arzetmek, sunmak
apa	ecdat, büyük baba
artuk	fazla, ziyade, artık
aşsız	yemeksiz, aç
balık	şehir, çamur, balçık, bataklık
bark	ev, mezar, türbe, abide
bay	zengin
baz	yabancı, tâbi
bediz	resim, heykel, nakış, şekil, süs
bedizçi	ressam, nakkaş
bengü	ebedî, daimî, sonsuz
bilig	bilgi, fikir, düşünce, zekâ
birle	ile
biti-	yazmak
bitig	yazı, yazma, kitabe, kitap
bodun	budun, ulus, millet, kavim
buluńg	taraf, yan
bunça	bunca, bu kadar, böyle
bung	keder, sıkıntı, dert, zahmet, eziyet, minnet
çıġaŋy	yoksul, fakir
eçi	amca, ağabey
edgü	iyi
erinç	olacak, olmalı, tabiî, elbette, -dır / -dir
ertür-	erdirmek, yaptırmak
ıduk	mukaddes, kutlu, mübarek
ıgar	ağır, değerli, önemli, hürmetli
ırak	uzak
igit-	beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütmek, ilgilenmek
illig	illi, vatanlı, ülkeli, devletli
ilsire-	ilsizleşmek, devletsizleşmek, ilini kaybetmek, esaret altına girmek

ini	küçük kardeş
kagan	hakan, hükümdar, kağan
kaganlıg	bağımsız, müstakil, kağanı olan
kagansırat-	kağansızlaştırmak, esaret altına almak
kang	baba, peder
kapıġ	kapı
kazgan-	kazanmak, toplamak, biriktirmek, zapdetmek, ele geçirmek, fethetmek
kedimliġ	giyimli, giyim kuşamı olan, zırhlı
kelür-	getirmek
kergek bol-	yok olmak, ölmek, vefat etmek
kılın-	yaratılmak, yapılmak, meydana gelmek
Kırkız	Kırgız
kisre	sonra, ondan sonra
kony	koyun
kop	çok, hep, pek, tamamen
kögmen	Kögmen Dağı, ormanı, Sayan Dağı
köngül	gönül, kalp, yürek, iç, fikir, düşünce, akıl, anlayış, arzu, ülkü
kurıgaru	batı, batıya doğru
kut	devlet, ikbal, saadet, baht, talih
kutay	ipek, ipekli
kü	ses, ün, şan, şöhret, san
küntüz	gündüz
men	ben
neng	nesne, şey, mal, eşya; h,ç, asla
olur-	oturmak, tahta oturmak, kağan olmak
ot	ateş
ög	anne, üvey anne
ögüz	ırmak, nehir, deniz
ökün-	pişman olmak, eseflenmek, hayıflanmak, kendine gelmek, üzülmek
ötün-	arz etmek, rica etmek, dilek dilemek
sakın-	düşünmek, düşünceye dalmak, endişelenmek, düşünüp taşınmak, yas tutmak
sıgıt	ağlama, feryat figan etmek, sızlamak, matem
sökür-	diz çöktürmek, dize getirmek
sub	su, nehir
süçig	tatlı, lezzetli

süle-	ordu sevk etmek, akın düzenlemek, sefere çıkmak
süngük	kemik
süngüş-	süngüleşmek, mızraklaşmak, çarpışmak, savaşmak, harp etmek
şad	Türk devletinin batı kısmının başkanı, yabgu
Şantung	Şantung Ovası
Tabgaç	Çin, Çinli
teg	gibi
Tengri	Gök, Tanrı, ilâh, Allah, Gök Tanrısı
tigin	Kağan'ın oğullarına verilen unvan, prens
tirgür-	yaşatmak, diriltmek, canlandırmak
tiyin	diye, diyerek
tiz	diz
tokı-	vurmak, dövmek, çarpmak, dokumak, sokmak, batırmak, tokmaklamak, yontmak
tonsuz	elbisesiz, çıplak
toruġ	doru, doru rengi
toruk	zayıf, bitkin, takatsiz, kuvvetsiz
törü	töre, kanun, nizam, örf ve adet, görenek, düzen, devlet nizamı
tün	gece
uça bar-	vefat etmek, ölmek, kergek bolmak
udı-	uyumak
Umay	bir Tanrıça adı
üçün	için, dolayı, yüzünden
üküş	çok, fazla
ülüg	kısmet, pay, nasip, şans
yabız	yavuz, fena, kötü, perişan
yablak	kötü, fena, perişan
yadaġ	yaya
yagı	düşman
yarlıka-	buyurmak, lûtfetmek, bağışlamak, esirgemek, korumak
yaşıl	yeşil
yeltür-	koşturmak
yış	orman, ormanlık dağ
yig	iyi
yoġ	natem, yas, ölü yemeği, cenaze töreni
yügürt-	koşturmak, akıtmak

Kaynakça

1- ERGİN, Muharrem, "*Orhun Abideleri*", Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2005

2- ERCİLASUN, Ahmet Bican, "*Türk Dili Tarihi*", Akçağ Yayınları, Ankara, 2005

3- ALYILMAZ, Cengiz, "*Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*", Kurmay Yayınları, Ankara, 2005

4- TEKİN, Talat, "*Orhon Yazıtlari*", TDK Yayınları, Ankara, 2006

5- TEKİN, Talat, "*Orhon Yazıtlari*", Yıldız - Dil ve Edebiyat, İstanbul, 2003

6- GABAIN, A. Von, "*Eski Türkçenin Grameri*", TDK Yayınları, Ankara, 2003

7- ATSIZ, Hüseyin Nihal, "*Türk Edebiyatı Tarihi*", İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997

8- EMRE, Ahmet Cevat, "*Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*", İstanbul, 1949

9- AKSAN, Doğan, "Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını", Bilgi Yayınevi Ankara, 2005

TÜRK Ulusu'nun Göktürkler gibi acunu titretebilecek güce kavuşması için, lütfen bu kılavuzu çevrenizdekilerle paylaşın.

Hazırlayan ve Sunan

Yavuz TANYERİ

